Вона вродилася з місяцем на лобі. Так їй потім розказувала мати, як запам'ятала собі з першої хвилі, з першого крику викинутої над собою аж під сволок чиїмись моцними руками дитини, на яку дивилася знизу вгору, нездужаючи скліпувати сліз, — на трохи зависокому як для дівчинки, опукло-буцатенькому лобику виразно темнів збоку невеличкий багряний серпик, наче місяць-недобір. Тільки мати вперто казала — молодик, доки сама в це не повірила: відомо ж бо, що молодик — то на долю, а недобір — тим він і недобір, що наводить на лихі сни, і в той бік ліпше думок не пускати, тим більше, що з часом значне місце поросло волосом, густа його шапка насунулася нижче, скрадаючи недівоцький розгін чола, присталий хіба якому лаврському ченцеві, і ніхто вже, хоч би й хтів, не потрапив би дібрати, куди саме скеровано місячні роги, — тільки змиваючи дівчинці голову можна було налапати виступаючий під пальцями пружок, на якому поріст виганявсь особливо буйний, чорний як смола і жорсткий як дріт, ще й такий соромітно-кучерявий, мов, прости Боже, не на голові, а на грішному тілі, де ще дитині й не засівалося, і часами материнські пальці на тім пружкові на мить затерпали — під голкою згадки, як нишком хрестилася й відпльовувалася на вид місячного знаку баба-пупорізка, добачивши в ньому бусурменське тавро або, не при образах святих згадуючи, й слід відомо-чийого кігтя, що на одне виходить: хто ж не знає, кому вклоняється бусурменська віра! — і тільки перегодом злагідніла, впевнившись, що дитя, нівроку, в добру пору мовивши, вдалося спокійне, некрикливе, якими зроду ж планитуваті не бувають, а про підмінчат, котрих чортиці навзамін людських дітей до колисок підкидають, іно баба одвернеться (а вона, либонь, таки одвернулась була, чула за собою гріх!), то й казати годі — ті взагалі цілий час верещать мов попечені, так що знак вочевидь потребував іншого витлумачення, — як усі правдиві, не-од-людей післані знаки, хоч наяву, хоч у сні, він промовляв якоюсь своєю мовою, владною й темною, до котрої простому чоловікові зась, і коли щось такого нежданo-негадано тебе спостигає, то не так уже й багато маєш до вибору — або бігти по розум до ворожки (та тільки ж чужим розумом незгурт розживешся, і чи раз бувало, що надміру цікаві собі такою дорогою лиш зайву халепу

напитували, що й не знали, як збутися…), — або ж, або, звісна річ, молитися Богу й чекати, покіль та сила, що була тобі про себе по-своєму прозвістила, зволить нарешті оприявнитися сама. От мати й чекала — плекаючи потай гадку, чи не судилось, бува, її первісточці князівство або й королівство, бо чей же не простого мужика їй наречено тим місяцем, таку-бо долю навряд чи варт було б зумисне виписувати немовляті на лобі, — за всім тим твердла в ній повільна, необорна, уже мовби аж і власною силою наладована певність, наче обрано її дитину на приділ незвичайний, про який людським дітям і не мріяти — хіба вислухати з казок, переказуваних споконвіку від баби до внуки.

Зимовими вечорами, коли в комині навпереміну вило й схлипувало, мов закликало молитися за всіх подорожан, заскочених хвищею просто неба, а вздовж темних шибок раз по раз тривожно шурхотіли вниз зі стріхи, ніби чиясь хода, обважнілі пластовні сипкого снігу, і кожен у хаті, здригаючись, обертавсь на той звук, несвідомо наслухаючи, чи не стукає щось до дверей, — мати, вмостивши донину голову собі на колінах, перебирала всі ті, знані їй казки, одну по одній, на голос, — перекладаючи гребенем ніжні, як шовк, русяві косенята сто раз на один бік, сто раз — на другий, говорила про дівчину-золотоволоску, яку князенко підгледів у березі, коли купалася, а потім посватав, про Ганну-панну, яка тричі приїздила на королівський бенкет — спершу четвериком, тоді шестериком, а тоді восьмериком таких вороних, як змії, що являлися їй із розкритої верби на в городі, і як дивувалося все зацне панство й посполиті, нетямлячись, чи то царівна, чи королівна, чи зоря ясна в палатах засіяла, — за тою мовою зачісуючи доню так гладенько — так тісно заплітаючи їй коси в дрібушки, аж голівка починала вилискуватись проти вогню з печі, мов новенький полив'яний глечик, та хоч би скільки слинила пальці, пригладжуючи неслухняного чу-пера, він однак вибивався назверх визивним, химерним закрутком, якого ні вистригти (ще густіший ростиме!), ні зарівняти — ну, та й пощо б, зрештою?… Хай усі бачать, не без гордости міркувала собі мати, і може, за цією-то прикметою, як знати, колись і впізнає дівчину той, хто їй на роду написаний, — і дівчинка навчалась високо підсмикувати підборіддя, виходячи на люди (нестеменно Ганна-панна!), і люди, як

завжди, все й бачили, бо ж від їхнього ока нічого не сховається, — окрім хіба найголовнішого, того, що тільки Богові про тебе звісно і що вкінці, хоч-не-хоч, муситимеш забрати з собою в могилу, а тому що в житті не вчини, не втечеш кривого суду: ніхто-бо не знає, що направду попихало тебе до дії, а чого не знається, те зазвичай витлумачується на зле, і це й є той первородний гріх, який усі ми на собі волічемо від праотця Адама, — тож коли дівчинку з місяцем на лобі питали на вулиці сусіди: "Ти чия така пишна?" — то, далебі, не на те, аби почути простосерде дітвацьке: "Мами Марії", — відповідь, по правді, теж незвичайну й неподобну, так пристало б відказувати, якби з Марії була вдовиця, чи покритка, чи принаймні хоч козачка, чиї діти бозна-відколи батька на очі не бачили, а не мужня жона за таким, як і всі, гречкосієм, котрий пречінь не дядьком же тій чудній дитині доводиться, що воно його й не згадає, — тільки коли яка надто вже до-скоцька-допитацька молодичка й далі солодко сокотала, з неприхованою втіхою мусуючи ядучий натяк, мовляв, а тато ж твій де? — то мала відтинала: "Вдома", — бликнувши спідлоба вишневими очиськами так, що бесідниці відбивало всяку-будь охоту напучувати далі, як би слід було, — адже ж на те й заводилася ціла та балачка, аби дати дитині знати (скоро вже вдома тим не потрудилися!), що — негаразд, негоже бути такою пишною: оханути вчасно, покіль іще мале, бо потім пізно буде, посієш звичку — пожнеш характер, посієш характер — пожнеш долю, ну та Господь із ним, зрештою, людоньки, кожен із нас має свої діти, свої клопоти, тож живіть собі як самі здорові знаєте, тільки не кажіть потім, що вас не попереджали...

Розуміється, якби десь узявся хтось охочий оповісти раз усім отим кумасям, яка печія точила роками Марііне серце, перетворюючи його на ят-рючу, навіть і сном непогасиму пустку, що волала втишення, наче випалена земля води у спеку, вони б не завагалися всмак поспівчувати, і навіть щиро, а відтак і до дитини либонь що поодм'якали б, — ну але де б той хтось узявся, Марія носила свої все ще гарні вуста зашпиляними, від чого вони потроху тоншали, а в хаті й коло хати в неї завжди був лад — не присікаєшся, тож кому б то з доброго дива ялося голови, що за свого Василя Марія віддалася — з досади, чисто з серця і ні з чого більш, просто, отак як стояла, впалила була свому батькові межи очі, коли

свати обтрушували в сінях перший сніг, — зима того року впала рання, акурат на Покрову, гулко, весело й страшно бухали в долівку, під збуджений гук голосів, новопідкуті чоловічі чоботи, і на звук цієї особливої, ох як же пам'ятної їй шамотні цим разом пекучо стисло всередині, та так уже довіку й не розтискало, бо, замість сльозами прорвати, з Марії вихопилося, з самого глибу її на батька тяжкої кривди, як пужалном навідлі ляснуло: "Що, й за цього не віддасте?" — це вона вперше до нього обізвалася звідтоді, як тим, минулим сватам, жданим і обмареним, слуханим під звук не мертвий, а живий — гулко, весело й страшно бухаючого серця, "звір наш та пішов у двір ваш, а з двору в хату, та й сів у кімнату", — старий сказав, помовчавши, що — люди вони нетутешні, йдуть здалеку, то, може, вип'ють по чарці? — і тут вона справді закричала звіром, чиїсь руки (що потім виявилися її власними) затулили їй рота, і світ довкола неї і в ній обвалився, як крокви в обнятому пожежею домі, і з того пожарища тільки ось це, запечене й затяте, й могло зацiліти — що, й за цього не віддасте? — сліпим од болю викликом на герць: якщо не за тим, одним-єдиним ("дурна ти, дівко, за таким паливодою весь вік би сльозами вмивалася, колись іще дякувать будеш, як до розуму дійдеш", — а в ній, навсупір усім тим намовам, водно дзвеніло розпачливо з пісні, бо своїх слів не було вже: "ой піду я не берегом — лугом, та зустрінусь з не-судженим другом", один лиш раз по тому сватанню вони потім і зійшлись іще тайкома, а назавтра по тому він щез із села, подався десь галасвіта, назавжди вистудивши за собою простір, — "бувай здоров, несуджений друже, любилися ми з тобою дуже", — дурна ти, дівко, ой дурна…), — якщо не за ним, то от вам моє життя, нате, — як мискою об долівку, розіб'ється — чорт із ним, зацiлiє — забирайте собі, бо мені вже однаково, — старий здвигнув плечима, як усі чоловіки, не надто добираючи мови жіноцького герцю, де панують якісь відмінні, хитро-заплутані, не продерешся, способи важити життям, так що ліпше зразу пустити такий виклик повз вуха: "Хочеш за цього, то йди", — "І піду!" — відрубала Марія: дороги назад не було, була тільки на безбач, наперед-себе гоняча хіть за всяку ціну довести батькові, яку кривду він їй заподіяв — от щоб знав, крутилося в голові відлунням власного, уже впалого, уже-не-вернеш слова, — і так судилося Василеві стати заручником у грі, про яку, сердега, не мав і гадки, а первістці

їхній, Ганніпанні (так ми її й зватимемо, байдуже, як там її на-правду були охрестили), диву дивному з місяцем на лобі, зростати — маминою дочкою, авжеж пак маминою, бо чиї б бички не скакали, а телятко наше, й батько лиш тоді важить, коли мати на те дозволить, мати ж ростила не просто собі доцю, а — в другім коліні, наче скарб родинний, потай громаджену-призбирувану, й відтак розбуялу вже далеко понад засяг уяви, хіть заплати — ніби все те, що доля завинила їй, Марії, було взято наборг на одне життя, щоб у наступному, доччиному, повернутися, як у чесній купецькій угоді, із через верх відшкодованим чиншем. Батько Маріїн помер невдовзі по тому, як вона вперше обродилася, але часами приходив до неї в снах — чомусь сердитий і червоний з лиця, як опир, і щоразу вона поривалася щось йому випімнути, щось таки довести, щоб знав, докінчити ту розмову, якої, на добрий лад, так між ними тоді й не відбулося, але щоразу щось їй перешкоджало, — дід зникав, а вона лишалася спати далі з відчуттям, ніби має в устах вкладений перстень і не може їх розтулити, боячись, що ковтнеться чи випаде.

І так вийшло само собою, що друга з черги дочка — ніби Марії на роду було написано приводити самих дівчат, ніби янгол зліва чи справа недремно пильнував над їхньою з Василем шлюбною постелею, щоб не заклюнувсь хлопець, яким Маріїн батько міг би повернутися до неї вже на стало, не заспиш, — друга, мізиночка Оленка, вже ніяким світилом

небесним не одзначена, та й кволенька змалку, і плаксунка, відай, через те ж таки, — поганенька дитина, думалося часами Марії з жалем трохи матірнім, а трохи, хай Бог простить, і враженої гордині, надто як порівнювала її до старшої, котра ледь не з колиски показувала на красуню, і такою й зробилася вельми хутко, — та друга дочка була вже татова — все'дно що кинута Василеві на відчіпного. Він і панькався з нею понад міру, гейби з хлопцем, якби такого мав, — навіть і в поле брав із собою, сам набиваючи їй куклу жованим хлібом, ніби власною слиною прагнув перелляти в дитину всю свою снагу, надолуживши від роду їй недодане, і Марію, варт було тій, скажімо, пацнути малу по невчасно простягненій до страви руці, обтинав з місця становчо, аж вона справді на мить нишкла: "Не займай дитини, хай розвивається!" —

нездужаючи, Оленка заводила серед ночі жалібний нявкіт, не вимогливий, як звичайно в дітей, коли ім щось дошкуляє, а по-дорослому нескінченно-тужно-квильний, як осіння сльота, від чого Марію достоту казило, наче той плач виказував якусь безпросвітню правду про її життя, в якій вона й собі самій би повік не призналася, — а не заціпить тобі вже раз, чумо бенерська! — тоді вставав Василь, мовчки брав малу на руки й, либонь соромлячись такого немужського діла, виносив надвір, де й приколихував, поки в хаті знов западало в сон, — одного разу старша обудилася на його голос під вікном: сидячи з Оленкою на призьбі, батько співав — стишеним, але чистим, і якимсь по-чужому молодим, текучим, як кринична вода, тенором, мовби справді незнайомий парубок звіряв поночі гаю-зелен-розмаю, бо не мав кому іншому, свою журу: любив дівчину півтора року, поки не дізнались вороги збоку, — в хаті стояв угрітий, масний сопух, стояла тьма, тільки де-де пробликувало між віконниць тонке місячне лезо, зрідка постогнувала крізь сон у подушки Марія, а під вікном сповідався самотній голос — як покутня душа: дівчинка лежала заціпенівши, ніби підслухала про батька щось соромітне, від чого брав до сліз живий, гарячий жаль, але водночас прокидалась і росла й якась інша, жорстокіша ураза — той голос звертався не до неї, той, уже-наче-й-не-батьків, такий недосяжний у своєму високому чоловічому смутку голос взагалі не знав, що вона є на світі, і якби вона не була замала для розуміння того, що відчувала, то могла б тоді з місця сказати собі в духові, заплющивши очі: хочу бути тою дівчиною з пісні — хочу, щоб то мене так любили, коли виросту!… Натомість — тим більше, що чекати, аж виростеш, було достолиха довго, — вона вранці ж таки, із якогось геть-то ледацюго приводу, відлупцювала Оленку, — мала люто ревіла, розвезькуючи шмарклі по щоках, Ганнуся дістала від роздратованої цим видовиськом матері добрячої, хоч, може, й не конче щирої хлости й ходила надусана, з палаючою попою й гострим відчуттям невдоволення: вийшло щось геть не те, чого праглося, а чого праглося — вона й сама до пуття не знала.

Власне, вони дві й так незгурт між собою любилися, і що більші підростали, то дужче давалося взнаки закладене між них потаємне

нап'яття. Щойно зіп'явшись на нозі, Оленка вже укмітила, як легко їй довести сестру до знавісніння, і взяла це собі за звичку, як інші діти, бува, настиряться бавитися сірниками: чирк — і кинув, чирк — і кинув, — щоразу, коли дорослих не виявлялося поблизу, підлізала старшій попідруч, мишкуючи, яку б устругнути капость, — звісно, невеличку, собі під стать: чи скубнути кужілку, якщо та вчилася прясти, чи потягти за клубка, щоб розмотався по цілій світлиці, а чи просто, на забаву, і це було таки найлюбіше, вмоститися в неї в ногах і, зизуючи очком, коли почне скипати, голосно дримбати пальцем по губі, бринь, бринь, бринь! — і знов, вичекавши хвильку, — а не перестанеш ти, доки я тобі на шкурі не заграла! — бринь, бринь, бринь! — та одчепись, причепо! — бринь, бринь, бринь, бринь! — та що ж це за лиха година, і з цим ото розпачливим криком старша нарешті кидалася на молодшу, котра мов тільки для годиться пробувала втікати, та й як би могла втекти, ще ж і бігати гаразд не навчилася, — і гамселила її вже не на жарт, не міряючи сили, з цілою злістю, що таким робом від разу до разу наростала, піднімаючись і спухаючи, як тісто в діжі, загрожуючи переллятися через край, і в рішучу мить таки заливаючи все в очу — темною, несамовитою хвилею, ось тобі, ось тобі, ось! — головою об долівку, тепле, піддатливе тільце, що утробно здригається чи під ударами, чи вже зсередини, під поштовхами плачу, і так аж доки нагло, мов рукою змахнув, не відрине, і не побачиш себе збоку — голим, пустим зором, як стоїш над розпростертим долілиць ридаючим дівчам, ну не дурепа ж із мене?… Не будеш більше? — питала непевно, аби лиш якось більш-менш гідно покласти тому край, — а з підлоги гучно, і де береться стільки голосу в такому вузликові, суремило, захлинаючись: бу-у-уду!… — і назавтра все починалося спочатку. І ні материні прочуханки, ні вічно подзьобані на решето, від стояння навколішки в просі, коліна, ні навіть батьківський пасок, єдине, що направду допікало, — нестак болем, як наругою: зміючка-Оленка діставала яблуко, а її з рішучим, страхітливим сопінням перекидали через коліно, задираючи спідничку на голову, тож, не маючи способу розтлумачити батькові, яку гірку кривду він учиняє, вона з місця заходилася надсадним вереском — і так ледь не до блювоти (потому не без зловтіхи ловлячи, крізь липку солону млу в очу, знайомий пустий, стеряний вираз на його обличчі, мов і він себе питав, шпурляючи

паска долі: ну не дурень із мене?...), — ніщо, ніщо не було для Ганнусі таким тяжко гнітючим, як сам отой виснажливий щоденний змаг із малою зміючкою-баби-яги-внучкою ("не смій мені дражнити дитини!" — кричав батько...), яка, дарма що мала, щоразу, проте, потрапляла брати над нею гору — вганяючи її, більшу й розумнішу ("та будь же ти розумніша!" — гнівалася мати...), в сліпу й темну хвилю несамовладности, і так щоразу домагаючись, щоб її бито, а відтак, перегодом, бито Ганнусю, і потім, у хвилини просвітління, та думала собі, з тою прозірливістю, яку часом дає думкам розпука, що насправді єдине, чого Оленка домагається, — то побачити Ганнусину злість, як виходить назверх, — тільки цього, й нічого більше, ніби та злість була гускою, котру Оленці доручили пасти (великою, грізно шиплячою гускою — о довгій змїїній шиї, о чорній, у гидких заїдах, пащеці, де, придивившись, можна було б, либонь, розгледіти й зуби, такі дрібонькі, як у щуки...), — от Оленка її й пасла, і гуска вигулювалася й напасалася — досхочу. І знай гладшала.

Батько, траплялось, поводився дивно, ніби чувся винуватим і хотів якось свою вину направити, — раз, приміром, привіз Ганнусі з ярмарку шовкових бинд, червоних і синіх, як справжній дівці, а Оленці тільки горіхів і родзинок, з'їв — ото й усієї слави, — Ганнуся, сама собі щасливо очужіла, вже й не Ганнуся, а зовсім Ганна-панна, тримала делікатний згорточок у пелені, наче живу істоту, і всередині їй також ворушився невидимий згорточок, теплий і лоскотний. Того дня якось довго не облягалися спати, в хаті пахло пирогами, і вишнівкою, і хмільними вишнями, всипаними з бутля, шумувало осідаючою курявою метушні й невистиглим збудженням дорослих, і вона, як узяла собі змалечку за звичку, понесла свою радість, завелику, щоб зміститися в хаті, надвір — до місяця. Місяць стояв уже високо, світив на повну силу недужним горючим сріблом у синцюватих протінях улоговин і, своїм звичаєм, мовчав їй просто в лице так, ніби обіцяв колись заговорити, — дівчинці перехопило дух, мов вибило, як із переповненого бутля, корок: якась сила леготом ішла від землі, інша вступала в тіло й текла по ньому вгору, піднімаючи волосся, і здавалося, ще мить — і вона знесеться в повітря й попливе, як бувало в снах, над залитими місяцем садами, — од

повітки одділилася бриласта тінь і посунула до неї: батько, втямила вона, разом спускаючись духом, мов ухнувши вділ, тільки золоті мурашки побігли по тілу, — ти чого тут стоїш, спитав Василь, — тату, вихопилося з неї, аж він зашпортнувся, мов об віщось перечепившись, — тату, що то таке на місяці темніється?… А, — сказав Василь, — то брат брата підняв на вила, два брати було, Каїн і Авель, от Бог їх і поставив угорі над землею, щоб люди бачили й не забували гріха, а ти йди спати. І сіпнуся пильніше придивилася темнавим патьокам на срібному місячному моді — й справді вгледіла дві невеличкі, мов далеко серед поля, людські постаті, одна трохи над другою, обидві якось чудно розчепірені, і між ними навскоси, тонким просмужком — рівчак, а чи жолобок, — акурат тому горішньому на рівні грудей… А чому він його підняв на вила, спитала іде вона, хоч насправді їй хотілося спитати дещо інше — а саме, як може Бог вічно тримати їх там, на місяці, надто того, на вилах, — чи ж йому не болить? Чому їх не розрізнено — от яке питання їй невиразно дошкуляло: якщо їх виставлено там на кару, то чому обох скарано однаково?… Йди спати, кинув Василь, хрипко й суворо, як до дорослої, і вона зрозуміла — радше чуттям, ніж дитячою тямою, — що він не має їй більше чого сказати. Десь під ту пору вона саме почала гарнішати, і то якось стрімголов, — завчасу, шелестіло поміж себе жіноцтво, осудливо бгаючи губи (якщо тільки не траплялась серед гурту яка щира молодиця — вдарити руками в поли: та чи не тю на вас, баби, чого се ви розкаркались, як гайворони на сніг, завидки беруть на людські діти, що свої невдатні?!), — наче з дня на день працював над нею невидимий маляр-різьбяр: почорніли й взялися саєтовим полиском брови, станула з лиця, як сніг по весні, дітвацька пухнявість — прорисувався чисто тобі парсунний лик, хоч на талярах карбуй, — змінилась постава, і хода зробилась плавкою, ніби дівчинка несла наперед себе не дедалі визивніше напинаючі сорочку груденята, а кошілку дорогих писанок на продаж, — і смолисто-кучеряве пасмо місячної познаки, зухвало вибиваючись з-під червоної бинди ("жидівський чупер!" — дражнилася Оленка), виглядало на остаточний розчерк майстрового пензля — як підпис під картиною… Вже й парубки починали поцокувати язиками їй услід — це ж кому така ростеш? — а в Марії, враз із гордістю, потроху озивалася й прибувала якась непевна

тривога, ніби на місці домашнього хову квітки, яку сама садила, перло з-під землі в стовбур небачене заморське дерево, од котрого хтозна, якого плоду й чекати. Вона здогадувалася, що й сни цій дитині якісь чудні, бо вставала Ганнуся з ночі з химерним, непритомним усміхом, який носила відтак на лиці неприкритим аж до полудня, і куди не йшла з ним, усі голови поверталися в її бік, як соняшники за сонцем, усі погляди тяглися спочити на її личку, мов кожного наглило тут-таки притьмом дізнатися, що ж то такого незвичайного це дівча в собі носить, — і так, доки в них не спинилася переночувати баба-прочанка, що йшла до Києва, — хоч Бог її зна, куди вона там направду йшла, сама як палець, і чого прибилася акурат до їхньої хати, геть нічим серед вулиці не примітної, але вступила так упевнено, ніби її тут давно виглядали, — мовчкувата, аж лячно було трохи, вся в чорному, глипнула з лави на Ганнусю, що саме внесла води й заходилася топити піч, і спитала, ні сіло ні впало: підеш зі мною до монастиря, дівчино? — Та куди там їй, паніматко, на прощу ходити, хай-но підросте ще, обізвалась Марія дивно знесмілено, чогось нітячись цієї баби з глибоко запалими, наче вуглиною обведеними, наче мало ім було власної колодязної чорноти, очима, — а я й не кажу — на прощу, прогула та, як у дзвін ударила, і Марії запаморочилося в голові — здалося, ніби прочанка побільшала зростом, аж під образи сягаючи головою, — я кажу — до монастиря, вашій дочці, жінко добра, в черниці треба, бо не вам нею тішитись! — Марія стенула плечима, намагаючись прогнати раптовий холод під ложечкою, а вголос сказала примирливо: вже ж, звісне діло, дочки — чужа радість, — і додала нащось, може, несамохіть прагнучи одвести якесь лиховісне пророцтво, сікачем занесене над старшою: а в мене їх дві! — прочанка помовчала, наче даючи Марії час збагнути безглуздя такої заяви й почервоніти, і Марія таки й почервоніла, як слухняна школярка, і сама на себе за те розсердилась, і тоді прочанка сказала несподівано лагідно, мов янгол спустився над хатою: меншою не маєте чого журитися, жінко, меншу й без вас доглянуть, кому належиться, а цю Бог наділив силою, з якої велика спокуса може постати, не по тілу, а по духу, тож 'ддайте її в черниці, добре вам раджу, — я не хочу в черниці, тіточко, — зненацька подала від печі голос Ганнуся, і Марію вдруге пойняло запамороченням: у червонястому

відсвіті печі, де вже гоготав огонь, доччині очі горіли, як дві жарини, лице пашіло темно-вишневим румянцем, стьожка зсунулася з голови, й кучеряве пасмо в'юнилося вділ по скроні, як начорно запечена кривава цівка: гарна була, хоч уклякай, але якось не-світськи, мов не її дитина, мов ота сила, щойно згадана непевною прочанкою, зараз-таки й очутилася — і ринулася одміняти дівчину на свій лад, — я не тіточка, я паніматка, стиха поправила гостя: в голосі їй пробився динний, ласкавий смуток, як то часом буває в старих, що всього на віку набачилися й сповна знають марноту людських зусиль, — не хоч', то не йди, ніхто тебе, хлоню, не силує, от тільки чим станеш боронитися, коли питиме з твоєі криниці хто захоче, а ти про те й не знатимеш, — це ви проти чого кажете, паньматусю, стрепенулась Марія, скидаючи з себе оте хвилинне, мов наслано, заціпеніння, готова леда хвилю кинутись затуляти собою свою дитину, наколи б тій що загрожувало, але подорожанка лиш головою похитала: що мала вам казати, жінко добра, то вже сказала-м, а вдіяти нічого не вдію, не моя на те воля, хіба так, марничку, на віддяку за наш хліб-сіль, — і звернулася до Ганнусі: а подай-но мені, доцю, коли ласка твоя, води напитися, та гляди не розхлюпай, — Ганнуся, чемна дитина, послушно зачерпнула з відра й піднесла їй кухлика, — з видимим, проте, острахом, і, здається, навіть стиха зойкнула, коли їхні руки зустрілися, — а наступної миті зойкнули вже всі три в голос: затремтівши не то руками, а мовби цілим тілом нараз, прочанка впустила кухля — брязнуло, покотилося, глухо стукнувши об ніжку стола, а на долівці спахнуло гранатово, мінячись проти вогню, і Марія, котрій утретє схитнулось і попливло все довкола, ладна була заприсягтися, що то не вода розіллялася, а вино, і що на стирці, яку Ганнуся викручувала, у змиг ока шпарко, мов вивірка, звинувшись усе прибрати (кукібна дівонька, похвалила баба, перепрошую-чись за свою незручність), виразно знати було плями темні, наче гетьманський кармазин, — винові, самій же Ганнусі вони здалися на дотик липкими й гарячими, і вона похопилася жбурнути шматину в піч, прикривши заслінкою, — а коли встала вранці (прочанки не було вже: пішла, ще й на світ не благословлялося), то вгледіла під собою постіль — у таких самих червоних плямах: от ти вже й дівка, сказала їй мати, й собі ніяковіючи й тим побільшуючи дочці заразом і гордости, й

сорома, — от і до тебе, бач, гості, — в духові розсудивши, з полегкістю, що, відай, таки на добро приходила прочанка, котра, либонь, зовсім і не прочанка була, — і от звідтоді ніколи вже не було в Ганнусі того з ночі винесеного чудного усміху, на який усі ззиралися, — такого, ніби переповняло її світлом через край якесь потайне знаття, котрим знала тільки тішитись, а боятись його не знала, — щез той усміх, мов водою змило. Позвичайнішала дівчина — більше стала на людські діти подобати, менше чужі очі зривати, ну то й люди зробились до неї зичливіші…

І вже Марію норовили перепинити на кладці чи коло криниці здалека заведеною мовою матері доростаючих синів, — коли вперше таке трапилося, вона замалим не пирхнула тій шерепуватій Максимисі у вічі, але, яко жінка звичайна, стрималась, іно зуби зціпила, до живого діткнута тим, що кожна ґлемезда сміє рівняти себе до її Ганнусі: хороша дівчина то хороша, та не про вас же, мугиряки! — думка, що Ганнуся може з часом віддатися за якого-небудь собі простого сусідського парубка, вжалила її таким воднораз вибухлим багаторічним жалем на власний змарнований вік, що й жити відхотілося — хоч одразу на лаву кладися!… Василеві, коли, негучно кахикнувши: привернути увагу, — став оповідати, як до нього — і до нього теж! — припитався був хвалити Ганнусю неабихто — сам Маркіян із хутора, а хутір же то, хутір — як крашанка Великодня, аж сміється здалеку! — Марія змовчала єдино тому, що її душила під ту хвилю, загрожуючи от-от прорватися риданням, раптова, гостра відраза до чоловіка — до його лагідного (що здавалося вкрадливим) покахикування, до звуку, з яким пошкрібував зозулясту, вже де-де побиту сивиною (як це вона раніше не завважила?) щетину на підборідді, до вицвілих кострубатих брів із кількома особливо твердими, схожими на штурпаки недоскубаного курячого пір'я, волосками, до червонястого плетива жилок на крилах носа, що відтак починав потворно нагадувати невеличку влежану антонівку, — і знов, як замолоду, щойно по шлюбі, прикро відчула дух його поту, що тоді відгонив був їй гнилою цибулею і тільки з роками якось ніби затерся: призвичаїлась, — Господи, завило в душі вовком, Господи, за що мені се дав? — вона відвернулася, торкнула пальцями сухі очі і, виждавши, щоб

трохи відлягло й не пізнати було з голосу, сказала — як скибу одвалила: свашкуй, чоловіче, коло своєі дочки, а моїй дай спокій, — отак уперше було промовлено між ними те, що згодом, уже як дівчата повиростали, вщепилося бо-зна-звідкіль у вуличну про них гутірку навік — ні відшкребти, ні відмазати: дідова дочка й бабина дочка. От вам і всенький жіноцький вік — не встигаєш оханутися, аж уже й дочка на виданні, а ти вже — бабою, дарма що й тобі брови ще не злиняли, — гов, люди, а де ж моє життя, в яку ополонку провалилося за щоденним поранням-шпортанням, хата-поле-город-кури-гуси-свинікорови, дитячі хвороби, ниючі надвечір крижі, й не згадати, коли востаннє на небо дивилася?… — Мовчи, бабо, знай мовчи, менше гріха буде…

Зате попереду — попереду в уяві стелилася горобіжна, мов по променю, сонячна стежка, аж у голові лоскотно паморочилося, як того вечора при химерній подорожанці, — по тій стежці ступала Ганнуся, й цілий світ зглядався на її вроду й княжу поставу, а хто ж то там такий притулився ззаду? — ба, чи не знаєте, та то ж її мати, — авжеж, статечно киває Марія, також уся в сріблізлоті, павою випливаючи наперед, — далі все бралося мерехким веселковим туманом, і Марія знов кидалася до роботи рвучко, мов до танцю — мов приграваали їй на втіху невидимі музики, і тільки тим знаттям, що не за горами вже — от іно ще трошечки, ще кришечку потерпіти, казав Бог дати, лиш треба ждати, — таке несамовите її дитині щастя, якого й помислити годі, — й можна було витримувати рік за роком, то й не диво, що всякий-будь доторк іззовні, всяке людське втручання в те, чим єдино й живила свою вічно голодну душу, дозоляло їй незгірш, ніж Василеві нічні домагання, коли йому хотілося її, а їй хотілося — спати, спати, й нічого більш, і вона спросоння хвицалася, як необ'їжджена лошиця. Натомість страх, що то в ній закрадався, походив не од людей, ані вже напевно не од того, як Ганнусю ними трактовано, а радше од відчуття, ніби за тим веселковим туманом, у якому досі тонула для неї доччина будучина, заноситься на якийсь рух, міситься й ліпиться, аби невдовзі бути невідворотно виставленим на стіл, іжте-хоч-лусніть, — щось, геть відмінне від усього, що вона в думці годна собі намалювати, — бодай тим уже відмінне, що справжнє, ненамальоване, а відтак і невідворотне, — прочанка стала

першою такою вісткою, а невдовзі й друга не забарилася: поїхали втрьох на роковий ярмарок у повітове місто пшеницю продавати, саму Оленку покинувши на господарстві, і там, серед тлуму, Ганнуся зненацька стала як укопана, не зводячи очей із чумацької валки, де просто з возів точилася жвава торгівля таранею й чабаком, — та що тобі Бог дав, поторсала Марія дочку за плече, налякана її скрейдянілим видом, — мамо, спитала Ганнуся хрипким, сливе басистим голосом, тощо там та пані сидить на тому возі? — яка пані, де? — а он-о, чи ж не бачите, — та нема там ніякої панії, схаменися, — на возі, на який показувала Ганнуся, порядкував, знай біло скалячи до покупців зуби проти циганистої засмаги, нестарий, і сам на циганського ведмедя подібний, кремезний чумачина в розхристаній чумарці і, судячи з того, як веселився довкола натовп, якось дуже дотепно торгувався, і Марії на мить тенькнуло було в грудях: він! — той, з ким колись давно мріялося вікувати в парі, тільки на п'ятнадцять літ старший! — але вже

наступної хвилі збагнула, що помилилася, — перевела дух, обтираючи хусткою піт із чола: яка ще пані, що ця дитина лепече? — та ондечки ж сидить, мамо, зараз коло того чоловіка, ціла в білому, і кибалка біла, й жупан, якась сотничиха, коли не полковниця, — ігій на тебе, чи тобі пороблено, перехрестися та сплюнь, — мамо, таж сидить, кажу вам, от ходім-но ближче, самі в неї розпитайтеся, — порушена неясною тривогою, Марія, таки спитала в когось — навмання, аби лише щось спитати, — із якого села чумаки, з'ясувала, що з дальнього, і на тому й окошилося, і забулось би, якби за який час по роковім ярмарку не вдерлася до них чутка, що акурат у тому селі, куди вертала з Криму валка, спахнула чума: громада захвилювалася, найбільші страхопуди зачали й собі смолити ворота, старі люди радили, наколи б пошесть рухалася в їхній бік, влаштувати в селі, давнім звичаєм, об'орини: щоб усі молодиці, скільки їх є, зібралися вночі гуртом, впряглися в плуга й проклали довкруги села борозну, якої, мовляв, жодна чума не переступить, аби тільки ніхто з чоловіків їх за тим ділом не підгледів, — а Марія ходила мов сволоком привалена, вже не сумніваючись, що тоді на ярмарку Ганнуся справді бачила на возі з рибою не кого, як саму чуму, яку ще тоді мож' було, коли б вона, Марія, своїй дитині належне

прислухалась, відвернути — не пустивши валки додому, спаливши вози вкупі з цілим скарбом, хоча, виправдовувала себе в духові, хто б же то, за одним тільки словом недорослого дівчати, став пускати з димом піврічний заробок, іно сорому б набралися, хоч із ярмарку втікай, а помогти таки не помоглося б, — Марія важко зітхала, встаючи перед півнями, коли сон найкрихкіший, бо душа найбільше томиться гріхами, бити поклони до образів, випрохуючи в Бога прощення, але насподі всіх її, хоч як гарячих, молитов насправді чорним камінчиком лежав один тільки здушений крик, якого не важилась виштовхнути на голос: Ти, що над нами, — ощади мою дитину, скоро вже наділяєш її таким знаттям! — крик, у якому куди більше було вимоги, ніж смирення, тож темно-горіхові, мов засмалені своїм вічним надхмарним високогір'ям, лики на образах зоставалися незворушними, Пречиста Діва осудливо бгала крихітні зашпиляні вуста, й пломінчик лампадки перед іконою скидався лиш од власного Марїїного подиху. Хоча, що правда, то правда, до їхнього села чума, Богу дякувати, таки не дійшла — обминула стороною.

А за наступним разом її вже й не було при Ганнусі — сила дівчини дедалі виходила на люди, й матір невідворотно затиралося кудись на зади: Марія годувала в дворі кури, ціїїіпоньки, ціп-ціп-ціп-ціп, коли примчала захекавшись зграйка дітлашні: тітко, тітко, коло Маркіянового хутора криницю викопали, ваша Ганнуся показала! — доти в селі не було свого копача на криниці, громада наймала аж у третьому, — приходив звідтам сухий як хорт, пожований лицем дядько, кілька день не івши стоконився по окрузі з патичком у руках, доки всі діти, й Оленка з ними, не починали й собі розгулювати з патичками, і тільки як уже вказував місце, і самого відтак спускали в кадубі у наготовану яму, де до води зоставалось хіба на штих, аби її випустив, — тоді, нагорі, вперше випивав чарку й брався до страви: вже ж, криниця — діло поважне, навіть кому вода до рук іде, мусить хіба ж так чисто коло себе дбати, щоб не відсахнулася, а тут, на тобі! — отак спроста, звичайненько, мов на добридень балачка, взяло дівча та й спиталося в Маркіянихи: а нащо вам копанка, тітко, у вас же отам за тополями джерело — на півтора чоловіка вглиб?... — стали копати, і справді виявилось — джерело, і вода достоту мов цілюща, холодна, аж зуби

ломить, та добренна, випив — наче на світ народився, — гей, дівонько, а коло мого обійстя не поворожиш? — бовкнув хтось навмання, не інакше як позавидівши на Маркіянову фортунність: що то, як кому Бог дає, то вже й обіруч! — а Ганнуся, горда, що її безмаль за дорослу почитують, і "поворожила" — пішла й сказала: отут копайте, і так з'явилася в селі ще одна криниця, правда, "отут" припало не на заздрісників двір, а, мов навмисне щоб до решти сказити чоловіка, акурат через тин — у сусіда: Марія з Василем дістали з того всього грошей і гостинців, а Ганнуся, вряд із глухою неприязню ще одної людини (бо той бідачисько, що сам навів її на сусідський двір, всю вину за свої заведені сподівання поклав, як водиться, на неї ж таки), — гучну славу на цілий повіт: поголоска, що в них об'явилася дівчина, яка чує під землею воду, полетіла по всіх усюдах як вогонь по соломі, й тепер уже Ганнусю стали раз у раз прохати замість копачів на дальші села, і родина, нівроку, трошки на тім розжилася, Василь навіть гадав був прикупити ще одного коника, але Марія наполягала на свому — посаг треба Ганнусі справляти, королівський має бути посаг, щоб ніхто потім не смів цвікнути, що взяв її голу-босу, на те Марія й сама ладна була з останніх жил тягтися, це була мета, достатньо висока, аби по вінця заповнити їй життя, — Василь який час був відмовчувавсь, а тоді поставив умову: посаг готується обом дівчатам порівну, і навіть це, мовляв, не конче чесно, бо меншій він, може, й потрібніший буде, тоді як старша й сама собі за посаг стане, — це він чи не вперше дав знати, як направду високо ставить цю, аж мовби й не свою, і як же непорівнянно менше од "своєі" голублену дитину, і, либонь, саме цим вразив Марію так, що вона — здалась, улягла вимозі. Отож Ганнуся мала прироблятиї своїм несподіваним хистом і на себе, й на сестру. Оленка ж тим часом пряла — то була для неї наймиліша з усіх хатніх робіт: головно тим, що нікуди не треба вставати, а лишень не зводити погляду з нитки, як снується. Посидюща дитина, мовляв Василь зі стриманою ніжністю.

Воно й те правда, що підлітком Оленка не тільки витяглась, а й вилюдніла, — з неї робилось по-своєму славне дівча, вродою, однак, більше подобаюче таки на батька, ніж на матір: ті самі приглушені, споловілі барви (на противагу пекучо-яскравій сестрі), ті самі великі сиві

очі з повільним, трохи мовби здивованим поглядом, — справді була посидюща дитина, тобто ані надто бистра, ані спритна так, щоб ото все в руках горіло-замилуєшся (як без угаву правлено сторонніми про Ганнусю), та й звідки б така взялася, зростаючи в постійному затінку сестри, — хто б подумав, то вона сама поклала собі, раз і назавше, марно не увихатися, наперед ухилившись від будь-якого з тою змагу ще до того, як його програє, і тільки знай снувала собі тихцем якусь свою гадку, як нитку на веретені, — мов теж чекала своєї години. На сварки, вже не кажучи бійки, між сестрами тепер заносилося нечасто — якось узимку, приміром, Ганнуся зібралась на ковзанку — і не знайшла своїх чобіт, все чисто обшукала, і в хаті, і в коморі, геть і на горище лазила — нема, як лизь злизав: почервоніла, розлючена, ладна от-от розплакатися, Ганнуся напалася на сестру — де поділа мої чоботи, мамо, не бороніть її, це вона, я знаю, це вона! — чоботи знайшлися другого дня, стояли собі ладком під лавою, халявками докупи, мов з повітря вродились, — я ж казала, що це вона, вибухнула Ганнуся, — Оленка посміхнулася зневажливо, одводячи, проте, очі: вже ж, не мала б роботи, твої чоботи переховувати! — такі подряпини залишалися, під'ятрювані з двох сторін одночасно, бо Ганнуся, палкіша вдачею, все поривалася в кожному випадку конечне довести сестрі своє, щоб знала, — щоб, наприклад, визнала, і то перед батьком визнала, що таки сховала ті нещасливі чоботи, хай ім цур (запевне не варті задля них зчиненої бучі), — щоб, за її власними словами, "було по правді", і правду ту, вкінці, призначалося не кому як Василеві, то він мав, нарешті, по ній їх двох розсудити, — Оленка ж, власне тим, що нарочито, підкреслено ухилялася від усяких-будь спроб порозуміння, мов настала її черга казати до сестри: відчепись, самим своїм видом це казати, глузливим посміхом, одвернутими плечима, як виставленим глухим парканом: хоч гопки скачи, не доскочиш, — неомильно поціляла ту в найдратливіший живчик, і так розчімхане до виразок, збасаманене взаємними дошкульними ударами повітря в хаті, немов спухаючи, дедалі частіше випихало одну з них — Ганнусю — геть, геть надвір, куди завгодно, аби з очей, туди, де можна всьорбнути на повні груди — живого.

А Оленка залишалася прясти.

Невдовзі Ганнуся спостерегла й дещо інше: зараз по таких хатніх заколотах вона переставала чути воду — ба й себе саму переставала чути, мов підмінена на час опосідаючою безликою, як хмара, обидою (хмара та була непрозоро-жовтявою, й щось із неї сочилося — пасокою замість дощу), і раз під таку годину змушена вирушати, бо вже прислано коні, кудись аж під ліс, на урочища, де притьмом треба було нової криниці по тім, як у старій одного дня показалася кров — кликали панотця, і святили, й чистили, а за тиждень у ній, посвяченій, утопився наймит, тож воду стали возити з річки за скілька верстов, — вона на півдорозі зіскочила з воза й рішуче вимовилася візникові, відмігшись буцімто нездужанням, — насправді ж перед нею зненацька виразно, мов наяву, вигулькнув той топельник, якого ніколи не бачила за життя, — спершу його закляклі ноги, що стирчали з криниці, а тоді й сам, розпростуваний на повен зріст із хижим задоволенням, мов розминав довгозатерплі члени, — синій на виду, обліплений мокрими пасмами власного волосся, він ніби от-от мав звернути каламутні, як рештки молока на денці чашки, очі прямісінько на неї, і в ту мить, опечена до кісток несвітським, крижаним холодом, — не тим прохолодно-вільготним віддихом землі, за яким завжди впізнавала присутність води так ясно, що зоставалось лиш дивуватись, як того можуть не чути інші, а от власне крижаним — нерухомим, хоч і також немов підводним, але — мертвецьким, — вона одночасно стялася так само пронизливим освідомленням, що живої води їй сьогодні не знайти ні за які скарби світу, — що там, на місці, її чекатиме, й водитиме по околиці, доки сам схоче, тільки оцей страшний самогубця, од якого визволитись не матиме способу, бо його до неї тягне, як муху, на запах — на липку, жовтяву пасоку, невидиму для живих, але, відай, видиму для мертвих, котру вона сама в собі сочить і сочить без упину, — і вона шугонула з воза, як навтьоки, — просто в виповнений порохом бакай, мало не звихнувши ноги. Навісна якась дівка — мусив подумати візник, шарпаючи віжки: тпрру, коні стали, й собі сердито похропуючи, аж до неї долетіла нитка піни, — коні теж мусили думати про неї щось геть-то непохвальне.

Тої ж осени нагрянули в хату й перші старости, хоч Ганнусі щойно п'ятнадцятий минув, — старости несподівані, що перелякали геть усіх, із Василем включно, а за Ганнусю, то годі й казати: вона миттю шурхнула повз них у сіни і звідтам, з-за дверей, розтуливши враз пересохлого рота, наслухала балачку дорослих дядьків про мисливців і куницю, не ймучи віри: невже це про неї? — причім про парубка їй чомусь ані гадки не було, ніби то не сватати її прийшли за живого чоловіка з крови й кости, а тільки освідчити зайшлу велику й грізну зміну в ставленні до неї решти світу, — атож, на неї посвистували захоплено, як ішла вулицею, і до того вона звикла, приймаючи як належне, але коли хто сміливіший (їй завше здавалося: дурніший! — вона-бо твердо засвоїла од матері, що для сільських парубків у них зависокі пороги, і хто з них цього не тямив, дивував її єдино несказанною тупістю) замірявсь підступитися ближче зі своїми простацькими зальотами — налетіти купальської ночі з безглуздим борюканням, єдина ціль якого — повалити й обмацати, — або опасти й притиснути серед зграйки дівчат, що прискають навсібіч з веселим вереском, — того вона обливала таким заморозним презирством, що весь хекаючий-сопучий, заласно-граючий-очима запал напасника з місця вифуркував із нього, як відьма в комин, — а тут прийшло щось нове, щось заразом і потаємно-спорзне, як оті загарбницькі сягання рукою по грудях, і дивним чином підносяче тебе — на височінь царівни на стовпі, куди найкращі лицарі важать доскочити найбаскішими кіньми, щось, зоддалеки подібне до самотнього тужного співу батька колись уночі під хатою — за тою дівчиною, яку любив і якої ніколи не буде мати, і від тривожного змішання цих двох таких різних і в чомусь, однак, перехресних потоків чуття Ганнуся ще довго не могла отямитись по тому, як старостам відмовлено, — певно, що відмовлено, а як би інакше: замолода ще на дружіння, хай погуляє, у нас, люди добрі, дочками не поле засіяне. А по-моєму, — дуже поважно, з притиском, і тим насмішивши батька (що ніколи не міг встояти перед її старуванням, і вона те добре тямила), заявила Оленка, — по-моєму, хай би йшла, коли люди трапляються, чого перебирати?… Ганнуся посміялася й собі: ич яка сваха пере-хожа, ще й у кісники до ладу не вбралося, а вже заміж хапається, — не сумніваючись, що Оленка направду мовила поважно і що їй таки баглося збути сестру з хати, щоб самій опинитися першою з

черги, — тільки батько цього, як завше в стосунку до своєі мізиночки, не спостеріг.

Про кісники — то, звичайно, було зопалу сказано, бо Оленку хоч і не пускала ще Марія на вулицю, але вже й лащитися до батька, як та звикла змалечку, їй не давала, гримнувши кілька раз вельми суворо, аж Василь був знітивсь і дременув надвір крутити цигарку: ще від малоїхоровитої Оленка навратилася залізати йому вечорами на коліна, обіймати за шию, тулитися вухом до грудей під сорочкою: тату, а що то в вас так гупає? — Василь розчулювавсь, обережно гладив доню заклякло-оцупкуватою, незвичною до делікатних рухів рукою по теплих косенятах, цей доторк сколихував йому з дна пам'яті, її мулу й куширу, спогад про Марію дівчиною: коси пахли так само, і так само озивалася в ньому ніжність — як легіт, що поволі виповнює тіло зсередини, тільки цим разом дуже поволі, й Василь знав, що по вінця його вже ніколи не заповнить, надто тяжко він для того затерп, задубів, — Оленка повертала йому хай не тодішню співучу легкість, хай саму пам'ять про неї, та це було найдорожче, що в нього коли було, — мазунка, що й казати, і хоч сам від малечку знав, сотні разів чув від старших, що гарна мазана паляниця, а не дитина, все ж опиратися її пестощам не здолав би, — крім неї, йому того не давав ніхто, Ганнуся була інша, геть і в сповиточку інша, потайніша б то, чи що, — Ганнусі він, по щирості мовивши, трохи побоювавсь. Як і Марії, вже ж, як і Марії.

Він дуже хотів би, щоб у них і ще були діти, — повіт хата дітей, гамору й писку, як у пухнастому, з верхом, решеті весняних курчат, куди його хлопчиком завжди нездоланно тягло заритись обличчям з головою, — з десяток отаких теплих, кучматих голівок на печі під рядном, ах ви ж мої ціпоньки, — та що ж, коли після цих двох як зав'язало: Марія раз у раз недоношувала, скидала, і він сердився на неї тим, що невиразно чув свою вину, — ніби то йому щоразу бракло мужської снаги рівно настільки, аби остаточно підштовхнути заклюнуте дитинча прорватися на світ, ніби в якусь вирішальну хвилину, про яку не мав і гадки, щоразу щось йому спорскало, — щось невхопне, чого ніяк не дасться означити простими, намацальними речами, як, там, завчасу спустився абощо, а

таке, що мало би владу цілком і до останку перетворити жінці утробу, не зоставляючи в ній нічого поза тим, а він відчував, як у кінці кожного його висилку зводиться з неї йому назустріч щось непроникне й нездвигне, мов темна гора, по якій і з'їжджав уділ, — Марія лежала потім мовчки, відвернувши голову набік, так що навіть дихання не було чути: попервах, зараз по шлюбі, він гадав, то од соромливости, і це зігрівало його ще більшою до неї ніжністю, а тепер уже не гадав нічого: вона лежала, і він лягав поруч, і невдовзі — радше за тим подружнім інстинктом, що виробляється з роками, ніж за віддихом, — розумів, що вона спить. І так воно між ними й велося, і, коли йшлося про майбутні, Василі) зрідка дозволяв собі крадьки помріяти, що, як дівчата зовсім уже стануть на порі — чекати було недовго, от туй-туй, — то І аннусю оддадуть, а для Оленки вони візьмуть приймака, щоб зоставалася при хаті, і він буде няньчити внуків — цілу гирилицю внуків, білявеньких і пухнастих, голівки як кульбабки — як в Оленки маленькою.

Бо Оленка таки вже не була маленька, і він за нею тужив — часами йому навіть здавалося, ніби й крізь ню починає бовваніти оте непроникне й незрушне, що його знав за Марією, тільки що дочка була непорівнянно ласкавіша й незаводним жіноцьким чуттям уміла його приховати, примили-тися кошенятком, вициганюючи своє: тату, чом мене мама не пускають на вулицю, таже всі дівчата йдуть, і сусідська Одарка, а вона менша за мене, їй тільки па Спаса п'ятнадцятий піде, — і так домоглася, що дівувати вони з 1 аннусею почали сливе одночасно, — то й гаразд, розважив собі Василь, будуть укупі, то одна за другою наглядатиме, щоб, бува, якої дівоцької халепи не приключилося, — довелося, правда, раніше, ніж гадалося, справляти чимало обновок, червоні сап'янці з кучерями, й плахту з сухозліткою, й кожушанку тулубчасту, ще й зі смушками, і ще до лиха всякого мотлоху, трохи чи не скриню, по правді кажучи, — сказитися можна, скільки то те бабство збавляє собі на убори! — а що з грішми було всутуж, бо телицю мали продати щойно на осінь, то на те пішла добряча частка І ан-нусиних заробків, але Ганнуся (на превелику Василеиу полегкість: він-бо чекав, що дівчата знову стануть проміж себе ґдиратися, й наперед тим мучивсь) ні слова насторч не зронила — вона взагалі ставилася до тих

"грошей за воду" як до знайдених абощо, — от собі, прийшло махом, пішло прахом, і, може, тим вони її й держалися — не те щоб через верх, але, Богу дякувать, цупко. її тільки дрочило, що молодша норовить тепер триматися їй за рівню: де ж пак, у такі самі сап'янці взулася ("хочу як у І аннусі!"), та вже й губу закопилила, мов і справді жодної між ними різниці, — дідова дочка й бабина дочка, ото й усе, і навіть дозволяла собі вкидати часами

з поблажливою міною яке повчальне слівце — ти б, сестро, не клала на цю керсетку червоних зубчиків, бо надто вже одностайно виходить, — сміх, та й годі, що тут ще скажеш!... І ще її трохи конозило від того, як Оленка приймає її гроші — спокійно, наче їй належиться, — ти б хоч спасибі сказала, втручалася й Марія, — у відповідь менша дивилася на сестру з матір'ю отим своїм повільним, здивованим поглядом, який хоч кому замурував би рота: ох і розпестив тебе батечко, дівчино, комусь-то кислиці сняться! — Оленка тільки поводила плечима, і по лиці їй перебігала тінь вдоволеного усміху — ніби наперед тішилася думкою, як то невідомому "комусь" ті кислиці смакуватимуть.

У Ганнусі тепер дедалі, то більше визрівало почуття, ніби батьківська хата випихає її з себе, — і не самим лише мовчки погодженим вичікуванням батька й сестри, аж їй часом здавалося, ніби вони крадьки вимінюють за її спиною змовницькі погляди, й вона привчилась різко обертатися — від печі, від коловорота, чи коло чого там поралась, — аби їх підловити, чого їй, правда, ні разу не вдалося, тільки Оленка спитала була насмішкувато: чого це ти сіпаєшся? — тим остаточно зміцнивши її глуху підозру, не підозру навіть, а радше змисел, як у молодого звіря, що ще не тямить початку ловів, але пастренчується, занюшивши з вітром дух хортів, — одначе не тільки це гнітило, помалу-малу перетворюючи хату на якусь подобу темного льоху, куди вступала тепер хіба на ніч, і то — як до буцегарні, — а ще й непомірно зросла самоправність сестри, котра, підперта батьком, трималася зовсім як молода господиня, а не як друга з черги дочка на виданні, і її постійна, в усьому, невідліпно-в'язка і якась надзвичайно певна себе присутність затроювала Ганнусі повітря. До того ж, почавши

вчащати на вулицю, Оленка дуже скоро обросла товаришками, вони ходили в гурті, таким собі заквітчаним, хитливим-сміхотливим випогроном, якому ще тільки належало бути розскубаним нарізно, по ягідці, жадібними парубоцькими руками, — І аннусю ж загалом уважано за гордівницю й трактовано хоч і шанобливо, проте на віддалі, — сама її врода вирізняла її з-поміж будь-якого гурта: варт було, приміром, на свят-вечір якому язикатому господареві, до якого завітали з колядою, легкомисно кинути дівчатам — ану-но, підставляйте міха, хто в вас за міхоношу — ов, а я думав, оця, найгарніша, — як Ганнуся, одним тим словом вирвана з гурта, вмить почувала себе мов серед темного бору — оточеною з маху вознесеним чагарником загальної безмовної неприязні, ніби товаришки разом з'єднували руки, утворюючи коло, в якому для неї не було місця, — достоту так, як завжди виходило на забаві: круг неї водили танок на гаївки, вбирали на Лелю й на "тополю", вона незмінно несла і перший сніп, і обжинковий вінок, тобто була між дівчатами наче обрана напоказ, для похвальби, — найприкметніша, але від того мовби й не своя, а — осторонь від решти: недарма ж із місяцем на лобі, як думала собі на самоті, коли од тої одрізненості (часами!) робилось таки важко на серці, і вона, вертаючи з вечорниць чи з вулиці, підступалася до вмурованого в стіну люстерка, наново розглядаючи місячну познаку у себе в косах, і та бачилася їй заспокійливою, бо непохитною обіцянкою якоїсь великої й незабарної винагороди.

Вона завжди любила купатися — любила, як вода ніжить тіло, як лоскотно вступає в нього, так напрочуд чуло голублячи найпотаємнішими, найсоромітнішими дотиками, — тепер їй додалася до того ще одна втіха, якій, аби на те її воля, могла б віддаватися годинами — ото, жахалася собі жартома, розледащіла б! — вона полюбила розглядати своє оголене тіло, дивуючись на нього як на щось стороннє: все було таким делікатним і досконалим, від підйому ступні й далі, вгору, по мов єдиним рухом сницарського різця викарбуваній хвильній лінії литки й стегна, аж їй переймало віддих, — живіт нагадував кшталтами церковну чашу з Святими Дарами: вперше зробивши це відкриття, вона злякано сахнулась була такої богозне-важної думки, одначе щоразу, спускаючи очі вділ, натрапляла на той самий вид:

ніжного, перлистого відсвіту широка чаша з пологими боками, вона справді була тут, при ній, у ній — була нею, куди ж од того дінешся, і в самому цьому мимовільному, наче ж і незалежному од неї блюзнірстві мерехтіла, діамантами на дні провалля, така страшна й солодка краса, що, здавалось, іно зазирни глибше — і знепритомнієш: більше ніж будь-коли Ганнуся почувала себе вартою пісні — не просто чиєісь великої й тужної, завбільшки з життя, любови, виспіваної на голос, як тоді вночі батьком — до матері: тепер вона розуміла, що до матері, тільки такого їй було мало, бо як же, справді, помислити, щоб така краса та дісталась комусь одному, ще й на всенький вік, та той один мав би вмерти від щастя на місці, лиш раз її такою побачивши, як відбивалася в гладенькому річковому плесі, лиш раз доторкнувшись до цієї саєтової шкіри, прохолодної й водночас ніби зігрітої зсередини, — жодного із знайомих їй парубків не випадало й подумки на таке приміряти, — ні, не нової туги в старих словах їй праглося, а — нової пісні, спеціально задля неї складеної, такої, що проймала б кожного, як приском попід шкіру, оцим-от якраз відчуттям намацально приступної святощі, — відчуттям грішним, страшним і солодким, з безодні якого мерехтіла би повік жаданою — вона, Ганнуся: Ганна-панна. Вербо яра, відчинися, Ганна-панна йде, — шепотіла, заходячи в берег і розпускаючи пояса до купелі, а в думці маючи — відчинися, крутий бережечку, розкрийся, жовтий пісочку, розступися, глибока річко, — все, все довкруги мало податися їй назустріч, розгортаючись на всю шир, сміючись-вітаючись, плескочучи в долоні, берег — листом, ріка — хвилею, птахи — щебетом, і так воно й зчинялося на її появу, все приходило в рух аж до самих земних надр, де, мов бджоли в нічному вулику, сонно дзумчали укриті джерела, — під такі хвилини їй здавалось, ніби чує всю землю ген до самого моря, якби припасти вухом, можна б почути і вершника в степу, і чумака на шляху, і, скупчившись думкою, завиграшки відвалити якому мандрівцеві каменя з дороги або, навпаки, зненацька її загородити — цього вона, правда, ніколи не робила, але сама свідомість такої спромоги, як і достоту безлічі — цілого всесвіту! — інших, котрими можна було бавитися досхочу, сповнювала її всеньку, аж до кінчиків пальців (у пучках починало нетерпляче поколювати) несамовито буйною, шумуючою снагою, і на її гребені вона з гострим криком шубовскала з берега в

річку, негодна довше утримувати в собі безужиточно такого надміру щастя, — з очерету їй підухкували дражнячись русалки — ух-ух, солом'яний дух, — і вода скипала довкруги тіла білою піною, ніби од розжареного заліза, коли виринала на поверхню, — ба брешете! — закинувши голову в плавуче небо, відгукувалась до русалок, голос розлягався далеко над водою: бо й справді брехало чортове насіння, дух од неї був не солом'яний — хатній, — а якраз навпаки, полиновий, вона давно взяла собі за звичку натиратися всюди полином, і при поясі носила пучечок, тим-то вони, відай, і сердилися, і навіть на очі ніколи не показувалися, тільки ото пугукали з очерету, — але незло, скорше навіть сумовито — ніби теж, на свій спосіб, її вітали — віддаючи данину її непереможності.

Бо, солом'яний там чи ні, а дух рідної хати і їй самій робився осоружний — власне, по-справжньому добре вона чулася отак на самоті, коло річки, в лісі чи в полі, а з людьми, хоч своїми, хоч чужими, все їй було недогода — ніби звідкілясь із широкого світу мали одного дня прийти привітати її якісь інші люди, схожі на тих, що в дитинстві населяли казані матір'ю казки, і то задля тих інших людей вона щодень убиралася й чепурилась — царівна на вежі, а для цих, що довкола, сліпих і мізерних, усього тільки — розгірштикана бабина дочка, що гордує та менджує найкращими на селі парубками, як циган кіньми, невідь на кого чекаючи, — дідова була ім вже ж що привітніша, чемна та добра дитина, еге ж, і роботященька, нівроку, — послухати б отих вуличних теревенів, то вуха зів'януть. Ганнуся таки зовсім щиро не вважала, ніби перебирає хлопцями, — старостам, що першої її дівоцької осени, далебі, хаті не давали схолонути — одні з дверей, а другі в двері, — вона відмовляла звичайненько і з решпектом, спасибі, люди добрі, за шану, а тільки я в батька-матері ще хліба не переїла, — навіть правдивого гарбуза ні разу не вкотила, вбачаючи щось і для себе понижаюче в такому безецному виставлянні парубка на глум — буцімто їй на тім глумі залежало! — все те виглядало їй якимось несправжнім, не на її мірку шитим, хоч і на свій лад утішним, але десь так, гейби споглядання вертепчика, приставленого на ярмарку бурсаками на зимових рекреаціях, абощо: вітер тобі ще, дівко, в голові, — мовляли їй,

скрушно хитаючи головами, старші молодиці, — одначе то не був вітер, то була, навпаки, тверда й цупка, як дукачик у разкові, певність власної обреченості якомусь іншому приділові, котру всі довкола — крім хіба матері, в якій завше чула мовчазну підтримку, — дружно воліли захитати, і, щоб тій загрозі протиставитися, вона дедалі частіше згадувала бабу-прочанку, той вечір, на якім скінчилося її дитинство й почалося дівоцтво і який відтисся їй у пам'яті так гостро, ніби на неблякнучому образкові, і одного дня вже зовсім була зважилася піти аж на третє село, до славної на цілу округу ворожки, спитатися — що ж врешті вона має такого сповнити, аби наблизити свою справжню, а не ту, що їй раз у раз підсовують зі сторони на заманку, бляшкою замість злота, долю, — одначе саме того дня, ніби вмисне, щоб перебити, Оленці розболівся зуб, нагнало щоку, аж око запливло, потерпали, коли б не бешиха, отож її взято до знахурки, — в їхньому-таки селі, але вже Ганнусі не випадало зійти з дому, треба було зоставатися на господарстві, доки Оленка оклигає, — і так виходило щоразу, мов Оленка ненарочито з неї глумилася, як ото коли малою підлізала попідруч, аби тільки щось перебаранчити: щойно Ганнуся заміряласа зрушити кудись у світ — хай не до ворожки, хай за дружку на сусіднє село, куди її прохано на весілля й де, переказували мало не за півроку наперед, такого-то буде полкового люду, самого сотника сподіваються! — як у рішучу хвилину — тиць, бабин Гриць! — безпремінно устрявала Оленка з якою-небудь своєю долегливістю, зазвичай нестак тяжкою, як марудною, що, одначе, на пню розбивала всі старанно нарихтовані заміри, ще й так, що не присікаєшся, — не станеш же, справді, докоряти бідаці, що звихнула пальця або втяла серпом ногу, аж три дні відлежати мусила!… Виходило геть по-дурному, а проте Ганнуся не могла позбутися дошкульного, як загнана скабка, відчуття, немов сестра її не пускає, — не від себе не пускає, бо заміж, либонь, віддала б її дуже радо, всіх Ганнусиних старостів пасла оком, аж, здавалось, шкура на ній з уваги напинається, а — ото химородія якась! — не пускає у її, Ганнусину, власну долю — ніби ревне пильнувала якоїсь межі, за котрою й мало починатися для Ганнусі щось своє, осібне, до чого зась думкою доскочити і Оленці, і всім взагалі дівчатам, і туй-туй сестра до цієї межі зближалася, як Оленка, повисаючи на ній усіма своїми докуками, тягла її

назад, у непролазні хатні будні, як корову за налигач. І приверзеться ж таке чортіщо, злостилася Ганнуся сама на себе за ці думки: яких тільки глупств не набреде в голову! — і йшла запарювати для меншої липовий цвіт: та, скулена під рядниною, по-собачому гулко бухикала на печі, примудрившись застудитися серед літа — і акурат тоді, як Ганнусю мали виряджати з іншими жінками й дівчатами не куди-небудь, а до самого Києва — з гаптованими рушниками на продаж до монастиря: вишивала Ганнуся лепсько. Ну та що ж, продадуть її роботу й без неї.

На людях, одначе, Оленка не бідкалася ніколи, — трималася завжди рівно й погідно, мило всміхалася до старших і ще миліше — до парубків: сором'язливо спускаючи очі й бгаючи в пальцях хустинку чи край хвартушка, — звісно, молода ще, — особливо виразно ніяковіючи при тих, котрі засилалися до Ганнусі й дістали одкоша: хто б подумав — чулася перед ними, за правом кревности, винуватою й так делікатно прагнула загладити в імені родини завдану ім уразу — мов, за старим звичаєм, безчестя сплатити. В недовгім часі це й помічено було — один із недавніх Ганнусиних сватачів, що по сватанню зачастив до корчми, де всім захожим виставляв корчика й розповідав на все горло, яке то дурне діло — сохнути за дівкою, сього ж цвіту по всім світу, на котру свисне, та й побіжить, — раз у свято, теж, либонь, напідпитку бувши, вхопив Оленку за руку: а ти — підеш за мене? — Оленка залилася буряковим рум'янцем по саму шию, вирвалася і втекла, змішавшись із гуртом дівчат, а парубок, заломивши шапку, подався геть вулицею, голосно і з серцем виспівуючи: а я з сестрою вечір постою, не та розмова, що із тобою, — що, власне, було образою, ще й немалою, і Ганнуся, обіймаючи збентежену Оленку за плечі й притуляючи до себе, — ото ще худобина, не вважай, сестричко (а здалеку розлягалося ще зухваліше: не та розмова, не тії слова, не білолиця, не чорноброва…), — почулася водночас і прикро діткнута парубковою безецністю — ич, потороча, зачемно ще я з тобою тоді обійшлася, — і, вжеж не без того, таки в глибині душі підлещена й загоджена, нестак у свому марнославстві, як у потребі справедливости: нарешті Оленці недвозначно вказано, і то кимось сторонничим, на її при сестрі місце, щоб знала, — і тут Оленка, блискаючи на неї повними сліз очима, — ніколи ще Ганнуся не бачила її,

тиш-ку-небришку, такою допеченою до живого, — видихнула їй зблизька просто в лице, аж Ганнуся почула на губах її слину: пожди-но, ще побачим, чиє буде зверху, — тьху, сплюнула Ганнуся щиросердо, — але все одно по тому довго ще чула в себе на губах, пропеченими цятками, бризки Оленчиної слини.

Про ту пригоду вона невдовзі забула — новий клопіт спав їй на голову: вже кілька разів її зачіпав, велеможно-недбало, Маркіянів Дмитро — красун парубок, що й казати, надто як підпережеться в неділю червоним поясом, що мов огонь горить, — вжеж, багацький син, ще й одинак, чи ж йому грошей позичати на парубоцькі примхи, — вийдеш увечері? — питався, озираючи її прицінно чіпким оком, так немов уже роздягнув і тепер примірявся до голої, як турок у Кафі: валити прямо тут чи йти далі, — як вийдеш, то найму музики, — Ганнуся підбирала губи, відразу роблячись схожою на матір: спасибі за ласку, в мене й своїх грошей стане, — це, либонь, чи не вперше вона почала хвалитися своїми зарібками, і від того було якось неприємно, ніби він її до того змушував — виставлятися всіма своїми цнотами нараз, зокрема й тими, якими сама не аж надто дорожилася, вважаючи їх за щось для себе звичайне, — дійсно, як на невольничім ринку виставлятися, мовляв, не думай собі, парубче, і я ж не в Бога теля з'їла, — але іншого способу протиставитися його вродженій і всепроймаючій, з кожної бганки на поясі, здавалось, дишучій погорді — от за цим, відай, таки справді, котру свиснув, та й побігла, сам бігати не звик, — вона якось не знаходила і ще дужче сердилася на власну безпорадність, — не вміла, та й годі, належне збити пихи багачукові, якийсь він був з усіх боків гладенький, мов полив'яний, — не зачепиш, тільки знай мружився ото на неї вдоволено, як кіт на сонечку, ніби наперед нею смакуючи, ніби, що тісніше вона підбирала перед ним губи, що загонистіше скидала головою, пхекаючи, то дужче його бавила — як кривляння малої дитини, — музики, проте, чесно найняв: Ганнуся зумисне довго длялася й з'явилась на грище останньою, коли її вже мож було й не сподіватись, і посміхнулася сама до себе, вгледівши, як, перед хвилиною явно знуджений, він займається на її вид новою радістю: ах ти бришка, — сказав тихо, підступаючись і боляче, по-парубоцькому стискаючи її за

плечі, мов хотів зім'яти всю разом, як тісто, вийняте з кадуба одежі, подих, що лоскотав їй вухо, був гарячий, розігрітий танцем, і Ганнуся відчула на мить солодку слабість у тілі — подавшись наперед, вперлася, майже вдарилася щелепою в його плече і так заковтнула той прихований посміх свого короткого торжества, — ну ходи, сказав просто, даючи парам знак розступитися, ніби заздалегідь ясно було, як Божий день, що танцюватиме вона тільки з ним, на те й вийшла, ніби він уже запопав її до рук наскільки сам схоче, і це знов їй не сподобалось, так що, коли, кружляючи її в танці — різко, до запаморочення, наче спитуючи кожним новим закрутом: не з нею танцював, а — нею, мов хизувався рух за рухом: а дивіть, що в мене є! — він нестак спитав, як звелів, перехопивши її за стан і притисши до себе: виходь сьогодні увечері за леваду, ждатиму, — вона вже тільки розсміялася йому під самий борлак (відвернувши голову, щоб знов не дістати плечем по зубах): з тобою, Дмитре, нівроку, не напонеділкуєшся! — він здивувався так, що аж вийшов з кола (і її потягши за собою): чи ти ба, яка мудрована! — стояв, і далі не випускаючи її з рук, збоку це виглядало й геть уже несвітськи — наче вони прилюдно обіймаються, і Ганнуся легенько, але настійно випручалась, — гляди не перемудруй, раптом сказав недобре, сливе з погрозою, і погляд його знов був прицінний, але цим разом уже інакше — не розбавлений, а гострий, холодний із просинцем, як заволочена віддихом сталь: ага, братіку, прокинувсь, відлунив той холодок і в Ганнусі — несподівано ясним вдоволенням: збила-таки панцир багацької пихи, що здававсь непроникним, — але й кольнуло при тім уразою, що, лелечко, оце ж тільки тепер він, значить, уперше її побачив, досі бачив єдино — найкращу дівчину на селі, нового клейнода, котрим випадає гідно приздобити батьківський хутір, і їй зробилось уже направду холодно — піт вистигав між лопаток, — од нагло розверзтої довкола неї безмежної, як зоряне небо, пустелі безлюддя; в цю хвилину вона могла б зовсім простісінько сказати Маркіянчукові, чиї думки відчитались їй так легко, мов видимі, — мов зграйка плотви в'юнилась у до дна прозорій воді, — не піду я за тебе, Дмитре, не втрачайсь-но ти марне, — та він однаково б не повірив, бо, на здоровий розум зваживши, за кого ж, як не за нього, їй і йти?… Тож Ганнуся тоді змовчала — а небавом із гризьким серцем упевнилася, що

Маркіяни, скоро що забрали в голову, від свого вже не відступаються, — звідусюди на неї стали сипатися значущі натяки, люди, наче змовившись, раз у раз знаходили оказію згадати при ній за Дмитра, дехто з кивом та моргом — то-то парубок, а поля ж, а худоби! — а дехто й навпрошки бухав — ну, то коли вже погуляємо на весіллі, чейже Маркіян не поскупиться для одинака, — ой щаслива ж ти, сестричко, простосердо зітхали декотрі щиріші і, звичайне, вбогіші дівчата, — багачки, ті більше відмовчувались, либонь, не одна з них і собі важила на Дмитра, і Ганнуся з того всього помалу починала здаватися собі — зі свистом і гиком гнаною мисливцями просто до ями звіриною: дорогою, авжеж, коштовною, безперечно, і звідусюди все їй криком кричало, веліло, вимагало бути тим тяжко гордою, але й найкоштовнішу-бо звірину цінують — лиш за хутро… А ще до того й мати (за батька не було що й згадувати, той ходив напушений мов і справді перед весіллям, навіть сам до себе мугикати почав) якось перестала Ганнусю попирати — ніби незримо відсторонилася, мовляв, роби, дитино, як сама знаєш, — чи то згнітилася духом на гадку, що дівчині, як-не-як, вісімнадцятий пішов, і не довіку ж їй дівувати, чекаючи на князя, а чи й так подешевшала, розсудивши, що хутір — то теж, що не кажи, своє панство, — за те між ними мова не заходила, взагалі ніколи не заходило за Дмитра, обидві уникали цеї балачки ретельно, мов вікнину на болоті обминаючи, і Ганнуся не могла знати, що Марія під ту пору чамріла й спадала з лиця од чого іншого: їй знову став снитися покійний батько — цим разом він лежав на лаві в їхній хаті, з запаленою, чомусь у ногах, свічкою, і не було коло нього нікого, крім неї самої, а вона журилася, що не потрапить прочитати над ним акахвиста, бо ж тільки одну зиму посилав він її до школи, і так щоночі зачиняла хату з мертвим тілом і йшла кудись на безбач — шукати помочі. За той сон Марія, змучившись — бо вже й у церкві була, й на частку давала, і заупокійну службу відправив панотець, а вночі все вертало наново, — питалася і в знахурки, і та зливала на віск, тільки й віск показував на та саме — то гріб, то церква, — маєте, Марійо, якийсь старий гріх у хаті й не знаєте, як його винести, а воно, відай, пора, — ото й усе, що вона почула.

Тож вони нарізно провадили кожна свою війну, Марія — з мертвим, Ганнуся — з живим: їй-бо самій ціла та придибенція з Дмитром дедалі менше виглядала на зальоти, — він просто брав її в облогу, нестак видиму — пальцем не виткнеш, — як відчутну, і за тим твердла, ніби непролам-ний мур зростав, не любов, а затятість, — я, дівчино, казав їй перестріваючи й, здавалось, випиваючи всю нараз очима, не люблю, коли не на моє мелеться, — а раз, вихопившись навперейми з-за кущів, як ведмідь, аж затріщало, аж Ганнуся сахнулась, загородив стежку, мов білий день заступив собою: ти, кажуть, чаклувати вмієш? а може, ти, чуєш, відьма — ану покажися, чи маєш хвоста, — і наступної хвилини — не встигла вона й звискну-ти, як дебела лапа тісно защемила рота, — вони обоє вже качалися долі, й інша лапа — та скільки ж їх у нього! — рвала з неї запаску, заголюючи вище судорожно зціплених колін, якими вона билась, як риба хвостом, бо то не були звичайні парубоцькі жарти — люта, нещадна сила підгрібала її під себе, сила, геть до неї сліпа, знаюча тільки власний навальний натиск, щось ґвалтовне, мокре й страшне, сказати б, і правда — звір її напав, навалився, щоб не зрухнула рукою, гарчав і дер її, кігтями й зубами: вовкулака! — зблиснуло в мозку, і, заки сама втямила, що чинить, Ганнуся враз завмерла, переставши опиратись, і з неї озвалося здушеним, і від того по-чужому соромітно глибоким і хрипким, аж таки дійсно відьомським якимсь, голосом: Дмитре, дурнику, нащо ти так, тож болить, — звір од несподіванки й собі закляк, хрокнув стеряно, щось ніби: ото давно б так! — і, точно вициливши цю хвилину послабки (мов ціле її тіло раптом зробилося чутким і видющим, як наструнений тисячоокий смок), Ганнуся вивинулась — і вгородила йому зуби просто в м'якоть підгорля — над тою самою ключицею, об яку недавнечко гримнулася щелепою в танці, — Дмитро справді завив вовкулакою, схопився, затискаючи шию, між пальців йому зачервонілося цівкою: а-а, курва ма!… — а вона вже лопотіла стежкою, аж куріло, і в устах їй горів чудний, солонуватий посмак — немов од залізної клямки, яку колись лизнула в дитинстві, тільки та була холодна, а це гаряче й живе, і, може, тим його хотілось лизати — вхлипувати — сьорбати — ще, і ще, і ще: противно до води, цей смак не гамував, а розпалював ним-таки й викликану спрагу… А небавом по тім випадку на другому кінці села зібралися копати

криницю, і Ганнусю, як звичайне, прохано, — і там їй нагло вдарив у ніздрі, аж повен рот слини набіг, той самий солонкуватий і гострий, мов залізна клямка, пах — був цим разом такий густий і масний, що, здавалось, земля в тім місці парує, забиваючи рівномірне прісне оддихання води: отут, вихопилося з неї, звідкись аж із-під грудей, як із колодязя, голос теж не її, а мов позичений: вона не показувала, вона веліла, і з того, як на її поклик усі кругом занишкли, спізнала чудне відчуття, наче все повторюється як і в сутичці з Дмитром: її тіло знов настренчилось хижо, і не вона ним правувала, воно й без неї знало, що робити, — отут копайте! — і, зараз-таки наступної миті: держіть! — вказуючи на непримітного собі з натовпу чоловічка, що зненацька посірів на виду й забігав очима, а тоді метнувся навтьоки, — все сталося дуже швидко, і, якби не її (чи вже-й-не-її!) ловецьки напружена тисячоокість, якою тримала в полі зору все нараз — натовп, світло з неба, стару вербу з розсохою, душно б'ючий з-під неї масний червоний запах, — то чоловічок певно що забіг би, а так його перейняли, скрутили, він трусився, криючись великими, як дрижкі намистини, краплями поту, а тоді тонко, як поранений пес, закричав, заскавулів і обм'як, повисаючи лантухом на руках у дядьків, бо з-під заступів, чиє шурхання тільки й було чути в тій важучій тиші, показалося, притрушене землею, щось довгасте, і люди подалися назад, затуляючи носи од смороду, хтось закашлявсь, когось вивернуло, копачі першими поскидали шапки й перехрестилися: Іван! Бігме-Боже, Теклин Іван!., а казали, на заробітки подався!... — Ганнуся востаннє глянула на ридма ридаючого чоловічка, що вже не виривався й без слів, цілим своїм видом навіч показував, що то його рук робота, і щойно тут відчула сморід — нудотно-солодкавий, аж нутрощі з тебе вигрібаючий, — він ішов не від ями, а від убійника, і, дивним чином, замість знатуритися, як люди довкола, вона жадібно, хтиво сапнула роздутими ніздрями, вбираючи цей огидний дух, що був, одначе, ніби продовженням попереднього, парного духу пролитої крови, і серце в ній на мить зависло, стиснуте необорною тоскною мукою, мов передчуттям невідворотности, — згадався топельник, що колись привидівся був після сварки з сестрою, згадалась біла пані на чумацькому возі серед ярмарку, і вперше ворухнулася думка — а чи не варт було послухатися тоді гостіпрочанки

й піти з нею до монастиря, хай би навіть тільки на прощу, — зрештою, заспокоїла себе рештками сили, на прощу й тепер іще не пізно, якось вибереться, треба б: негаразд воно, недобре — замість криниць, та мертвяків викопувати.

Вибратись, проте, все не ставало часу — починалися жнива, й за цілоденною, від світання до смеркання, роботою, слава Богу, дерев'яніли, притупляючись, і змисли, й помисли, — і прикра пригода з Дмитром теж затиралася потроху: не було коли живити її думкою, бо ж тільки те має над нами силу, що ми самі своєю силою напоюємо, це Ганнуся того літа втямила собі твердо, навіть якби їй ніхто ніколи того не казав, — з Дмитром, дарма що їх повсюдно уважано за пару, її лучив тепер тільки на них двох поділений острах: зарівно перед ним — чи, радше, перед тим звіром, якого він із себе так нагло випустив, — як і перед собою: перед тою лихою силою, що в ній був збудив і що була акурат тому звірові до пари — коли не дужчою за нього (а таки далебі, що дужчою! — в тій своїй перевазі Ганнуся, попри все, знаходила якусь спорзну потіху — як у таємному побожному споглядданні власної вроди…). Так замотеличеній своїм, їй попервах уйшло було повз увагу й те, як несподівано розквітла Оленка — як вибухла в те літо, просто-таки гарною зробилась, аж променилася молодістю, аж, здавалось, тяглася — і як же по-новому зграбно та звинно! — кожною жилочкою навперейми сонцеві й людям, несучи в вигнутих кутиках набубнявілих уст невідомо кому призначений усміх, — гов, сеструню, та чи не закохалась ти часом? — спиталася в неї жартома — й здивувалася ще дужче, коли та, замість, як звичайне, відґедзнутися, зареготавшись кинулася її обіймати й цілувати, ховаючи лице їй на грудях, втуляючись так палко, мов дитина циці шукала, — ану тебе, навіжена, пусти, задушиш! — сміялася й собі, Оленка ж, розходившись, вдавала цуценя й заливалася дзявкотом, підстрибуючи, щоб лизнути сестру в носа, заражаючи й її своєю непов-здержною, через край, молодечою пустотливістю, і Ганнусі за тим бурхливим вовтузінням устигло мелькнути, новим подивом, теж доти не завважуване: наскільки ж сестра, з котрою зрослася як із постійним тягарем — з доважком, як із нагніткою незримою на своє життя, — насправді, сама з себе, є легша за

неї, не на тілі легша, а — прозоріша, ясніша б то, чи що: чи без потайної думки, чи просто без гризоти, — як чисте плесо без латаття, на якім око немовби надовго й не спочине, зате плавати по ньому — сама приємність: аби тільки днина погідна, — а славна з неї молодиця буде, подумалося ще — ніби не від себе думала, а дивилась на сестру збоку, очима якогось невідомого парубка, за якого вже була певна, що Оленка його має: якраз, дасть Бог, устоїться з роками на одну з тих сле-бізуючих жіночок, тихих, та зарадних, що якось непримітно, хаміль-хаміль, а все повернуть на свою руку і всьому потраплять дати лад.

Вона й гадки не мала, як близько була до правди. І правда не забарилася — вдарила громом з ясного неба тії ж осени, коли небо справді було ясне, мов умите, а навзаході процвітало горючими, аж душу виймало, самоцвітними барвами, і погляд сягав, нічим не перепинений, до самого обрію, а над голими, занишклими, як дитя до сну, ланами леготіла тільки павутинка бабиного літа, — а по селу почали ходити старости, і першітаки, що постукали до них у хату, були — та ніхто інший уже й не наважився би засилатися! — од Дмитра Маркіянчука. Попри те, що загодя поклала собі відмовити, Ганнуся — ото чудне те дівоче серце, аж сама дивувалася! — чогось таки од того сватання сподівалась — ніби не од неї залежало, пов'язати чи перепросити, а, навпаки, то їй мали принести од Дмитра якусь відповідь про її долю, остаточно розв'язати її сум'яття, тож першої хвилини вона не второпала, що робить у світлиці причепурена Оленка — коли тільки й похопилась уквітчатися та намисто вкласти? — і якої біди підпирає собою піч, що й очей ні на кого не зведе, — вона вже наготувалася промовляти, виступити наперед, приклавши руки до грудей, із глибоким уклоном, коли щось із плутаної мови старшого свата стало, нарешті, дотиратися їй до свідомости, — а відтак розгублено замимрив батько, що наче ж не годиться, ловцімолодці, через голову скакати, і що в нього, мовляв, старша дочка на черзі, а меншій би не вадило й ще погуляти, дівоцький вік короткий, — щось там вони й далі між собою варнякали, торгуючись, але Ганнуся вже не чула, оглухла й осліпла, бо вся кров прилила їй до голови: Дмитро сватав Оленку!... Знайшов-таки, чим їй допекти, — та ні, не просто допекти — вбити: ніби в хаті о

багатьох кімнатах валилася перед її внутрішнім зором, прийшовши в рух, стіна за стіною, оголюючи щохвилі все новий і новий крайобраз, один од другого лячніший, — якщо Оленка засвататься, вона, Ганнуся, зараз же, махом опиняється в свої вісімнадцять — серед перестарків, перебірців, яким уже зась гребувати тим, що не до любови, гаразд, коли й удівець трапиться! — оце, дівко, й напанувалася, оце тобі й усенькі твої мрії дівочі, з роси та з води, — Божечку, а скільки ж то буде поговору, а як завзято пащекуватимуть і жіноцтво, й парубота: до-гордувалася! — чи не вперше їй відкрилося навіч, за обвалом нової стіни, аж усередині похололо, — як багатьом собою дозолила, що більмо в оці: й знехтуваним-споневаженим парубкам, і матерям дорослих дочок, і дівча-там-товаришкам, і все ж то незумисне, а як ще долучити всіх, хто точив на неї зуба, бо не в його садку з її руки криницю викопано, то й взагалі хоч топися, — не то на село, на всенький світ слава стане, на вулиці тюгука-тимуть, ще й ворота, докупи зібравшись, дьогтем вимастять! — ох, Дмитре, Дмитре, Маркіянів сину, десь ти, либонь, не одну нічку думав, заки вигадав на мене управу: твоя взяла, парубче, твій чорт старший, бо твоє право панує, а я всього тільки й можу, що винести на тарелі гарбуза, та й то, коли самі по нього прийдуть, — і так, промчавши, мов на мітлі, палаючою думкою, вдарилася з розгону об нову стіну, аж сиком "асичала: Оленка!… Оленка, зміючка, сестричка ріднесенька, гадина з лісу, змовлялася з Дмитром проти неї за спиною, ніби землю готувалася їй із-під ніг вибити, — і вибила, і зяяло звідти зимною пусткою, куди іно й лишається __

сторч головою, бо нема за що вхопитись, — стояла тепер, розпашіла й гарненька, і колупала стидливо пальчиком комина, ах у грудях тобі б поколупало! — вони стрінулись очима, і погляд сестри до решти потвердив Ганнусину підозру: в ньому був блиск недосяжного — ага, не доскочиш! — торжества людини, яка щойно доп'яла головної перемоги свого життя.

Оленку засватали. Хоч і не так сталося, як гадалося, не проминув Василь випімнути на запоїнах (йому теж не вельми до шмиги було, що Оленка піде на хутір, а Ганнуся зостанеться далі дівувати), ну та

дякувати Господу милосердному, аби на добро, — вже ж, повагом кивали старости, убрані, здавалось, у всеньку мудрість світу нараз, — чоловік каже, а Бог своє в'яже! — делікатно пускаючи повз вуха не зовсім ґречний натяк і чудово тямлячи, що кому б же то стало духа випустити з рук Маркіянів хутір!… Марія натомість ходила як з хреста знята, тицялася то плакати до образів, то сікатися до меншої дочки: чи ж він тебе хоч любить? за тебе не питаюся, тобі ще, дурці, аби штані, ти за нього мені скажи, що в нього на серці? — і врешті, не домігшись врозумливої відповіді (бо яка й відповідь тут могла бути?), переломила свою гордість і подалася до Маркіянів говорити з самим Дмитром, — а вже гуло по селу, як у дзвони задзвонили, і І аннуся не важилася піткнутись із хати на люди: недобре чиниш, Дмитрику, що мені дитину в неславу вводиш, — та яка неслава, мамо (її порнуло тим завчасним "мамо", мов глузував із неї), — стояв навпроти й грав очима, гарний і невразливий, як скеля проти сонця, й замалим не пофоркував з утіхи на те все, чисто як жеребець, коли його чешуть, — яка неслава, або то я вашу Ганнусю вінка збавив?… І Марія сказала йому, чого зроду не казала нікому: мій гріх, хлопче, а твоя буде покута — і я з своїм Василем побралася зозла, бо не на моє вийшло, і ні своїй дитині, ні чужій такої долі не бажаю, не ступай же ти в мій слід, — на нього мовби й зробило враження, почути таке од старшої жінки, ще й майбутньої тещі, але хутко й відзискав опертя, явно незвичний надовго губитися: Оленка мене любить, заявив із тою певністю, що за інших обставин могла б збудити повагу, — і, відай, випереджаючи вже нависле Марії в устах питання "а ти ж її?", докинув сквапно, і від того сливе по-хлоп'ячому щиро: їй зі мною буде добре, мамо. І Марія заламалася — якось одразу, всім єством збагнувши, що справді, так воно й буде, що їй і вже дуже добре, а далі буде ще краще, — повною панею на Маркіянових ґрунтах, обсадженою діточками, вона чутиметься як риба в ставку і звікує вік як у Бога за пазухою, ані раз і гадкою не вколовшись, що ціле те щастя, як-не-як, дісталось їй сестриним коштом і їй самій би того ввік не запопасти, аби Маркіяненкові Ганнуся не перейшла дороги, — і не буде на ній гріха, а тільки Боже благословення, добре казала колись прочанка: меншою не маєте що журитися, меншу й без вас доглянуть кому належиться, — в чомусь вона, батькова дочка, була так само

невразлива, як і батьків син Дмитро, і бодай тим ці двійко голуб'ят до себе пасували, а більшого й не знадобиться ім на голубиний вік, — і Марія опустила руки: Боже, де ж Твоя правда?… Проти чого ж то той місяць на лобі, і чи ж на те тільки обдаровано її кохану дитину понад людську міру, аби завдяки їй менша знайшла собі вдатну пару? Вертала додому, як зварена (що, Марійо, в сватів гостювали-сьте? — уідала голота з-за тину…), а в голові крутилося, мов у чорторий ускочила, як то в пісні співається: найвищому деревоньку вершок усихає, найкращому дитятоньку Бог долі не дає, — що ж це, виходить, воно й спервовіку так повелося?… Але ж чому, Господи, — невже ж Ти й сам своїй силі міри не знаєш?

Од таких думок Марії з незвички розболілася голова, ніби ввередилася, піднімаючи тяжке над спромогу, — тож трохи полегшало, коли, вернувшись, не застала Ганнусі вдома, Василь сказав, що дівчина пішла до панотця, отже й їй ті самі думки голову переїли — мамина дочка, нівроку, то чи ж трудно матері, що не крок, упізнавати в ній себе, — тільки, слава Богу, бистрішу умислом, та й грамоті ж учену, що аж штири зимі до школи ходила, то чейже їй легше піде така надсадна з Богом спірка, — і з цим Марія й відступила, в духові, дочці повне право судити Г себе, й сестру, і всіх людей, скільки їх є на світі, — немов уділила, раз і назавше, незримого благословення…

Ганнуся, проте, й сама не знала, що має на думці, — до панотця її погнала вже просто незмога довше всидіти в до решти знавіснілій хаті, де, здавалось, іще трохи — й зачне дряпатися од безвиході в стіни, рвучи на собі волосся, як мичку, тільки ж із власної шкури, як не скачи, не виплигнеш, — на саму гадку, що в людських очах вона тепер не більше як шмата, ужита на постілку Оленці з Дмитром, її пекло всередині вогнем, аж ніби чула з того вогню власний вереск протесту, бо то ж була неправда, неправда! — але до правди ніякого діла нікому не було, і з тою своєю правдою вона опинялася сама-саміська на печі, приречена на те саме, що й досі, — на тупий і виснажливий труд чекання на свою, десь, либонь, заснулу, долю: з дня на день, із року в рік — і так до сивої коси, з тою лиш різницею, що досі цей труд не

виглядав марним, а відтак не виглядав і трудом, тоді як з Оленчиним майбутнім заміжжям усе мало обернутися проти неї, — з них двох тепер не хто як Оленка виявлялася одмічена Божою ласкою, ніби так і було ім на роду написано, і Оленка завжди це знала, а вона, Ганнуся, тільки дурила себе невідь-звідки забраними в голову химерами, і тепер, коли обман викрився, ніколи більше їй не знати тої чистої, нічим не скаламученої радости буяння, якою звикла втішатися на самоті, — в ній-бо самій, і це й було найстрашніше, зайшла зміна, ніби вона постарілася за один вечір того сватання на десять років, коли не на ціле життя, — щось лихе вступало в неї, так нагло окрадену з своєї непереможної сили, щось таке канудне, як розлита по жилах невгамовна гаряча сверблячка: куди бігти, що з собою почати?! — і запахи вона чула все якісь гнилі, немов усе в хаті й коло хати протхнулося смородом, і звук мучив цілий час не пересідаючись, як ото бува коли в ушу дзвенить, тільки нижче, глухіше, — дуднючий звук, ніби луна по тому, як у тулумбас ударено, або двигонюче гоготіння чийогось удаль розпростореного реготу, од якого нема куди скритись: хто то з неї сміявся, який враг торжествував?... У панотцевій господі, де було затишно й погідно, мов по шовку ступаєш, і пахло, як у церкві, — воском, і проскурами, й старими книгами, і ще чимсь сухим і гарним, наче зіллям яким, звук, правда, одступивсь: причаївся, тільки вона знала, що надворі він знов на неї чигатиме, — там уже вечоріло, уже й місяць зійшов, у вікно було видно — повний місяць, жовтогарячий, як жар, лиш поточений злегка пасмугами тіней у тім місці, де брат брата підняв на вила, і щойно тут Ганнуся нарешті зрозуміла, про що їй направду розходилося, коли мчала без намислу до панотця, мов оглашенна, прихопивши для годиться по мірці пшениці й меду, ніби дійсно на сестрині заручини зібралася прохати! — і спиталася в панотця, що як же так, панотченьку, — було собі два брати, Каїн і Авель, одного батька-матері діти, не від роду ж ім було приділено, одному статися дороги, — і не буде на ній гріха, а тільки Боже благословення, добре казала колись прочанка: меншою не маєте що журитися, меншу й без вас доглянуть кому належиться, — в чомусь вона, батькова дочка, була так само невразлива, як і батьків син Дмитро, і бодай тим ці двійко голуб'ят до себе пасували, а більшого й не знадобиться ім на голубиний

вік, — і Марія опустила руки: Боже, де ж Твоя правда?… Проти чого ж то той місяць на лобі, і чи ж на те тільки обдаровано її кохану дитину понад людську міру, аби завдяки їй менша знайшла собі вдатну пару? Вертала додому, як зварена (що, Марійо, в сватів гостювали-сьте? — уідала голота з-за тину…), а в голові крутилося, мов у чорторий ускочила, як то в пісні співається: найвищому деревоньку вершок усихає, найкращому дитятоньку Бог долі не дає, — що ж це, виходить, воно й спервовіку так повелося?… Але ж чому, Господи, — невже ж Ти й сам своїй силі міри не знаєш?

Од таких думок Марії з незвички розболілася голова, ніби вередилася, піднімаючи тяжке над спромогу, — тож трохи полегшало, коли, вернувшись, не застала Ганнусі вдома, Василь сказав, що дівчина пішла до панотця, отже й їй ті самі думки голову переїли — мамина дочка, нівроку, то чи ж трудно матері, що не крок, упізнавати в ній себе, — тільки, слава Богу, бистрішу умислом, та й грамоті ж учену, що аж штири зимі до школи ходила, то чейже їй легше піде така надсадна з Богом спірка, — і з цим Марія й відступила, в духові, дочці повне право судити і себе, й сестру, і всіх людей, скільки їх є на світі, — немов уділила, раз і назавше, незримого благословення…

Ганнуся, проте, й сама не знала, що має на думці, — до панотця її погнала вже просто незмога довше всидіти в до решти знавіснілій хаті, де, здавалось, іще трохи — й зачне дряпатися од безвиході в стіни, рвучи на собі волосся, як мичку, тільки ж із власної шкури, як не скачи, не виплигнеш, — на саму гадку, що в людських очах вона тепер не більше як шмата, ужита на постілку Оленці з Дмитром, її пекло всередині вогнем, аж ніби чула з того вогню власний вереск протесту, бо то ж була неправда, неправда! — але до правди ніякого діла нікому не було, і з тою своєю правдою вона опинялася сама-саміська на печі, приречена на те саме, що й досі, — на тупий і виснажливий труд чекання на свою, десь, либонь, заснулу, долю: з дня на день, із року в рік — і так до сивої коси, з тою лиш різницею, що досі цей труд не виглядав марним, а відтак не виглядав і трудом, тоді як з Оленчи-ним майбутнім заміжжям усе мало обернутися проти неї, — з них двох тепер

не хто як Оленка виявлялася одмічена Божою ласкою, ніби так і було ім на роду написано, і Оленка завжди це знала, а вона, Ганнуся, тільки дурила себе невідь-звідки забраними в голову химерами, і тепер, коли обман викрився, ніколи більше їй не знати тої чистої, нічим не скаламученої радости буяння, якою звикла втішатися на самоті, — в ній-бо самій, і це й було найстрашніше, зайшла зміна, ніби вона постарілася за один вечір того сватання на десять років, коли не на ціле життя, — щось лихе вступало в неї, так нагло окрадену з своєї непереможної сили, щось таке канудне, як розлита по жилах невгамовна гаряча сверблячка: куди бігти, що з собою почати?! — і запахи вона чула все якісь гнилі, немов усе в хаті й коло хати про-тхнулося смородом, і звук мучив цілий час не пересідаючись, як ото бува коли в ушу дзвенить, тільки нижче, глухіше, — дуднючий звук, ніби луна по тому, як у тулумбас ударено, або двигонюче гоготіння чийогось удаль розпростореного реготу, од якого нема куди скритись: хто то з неї сміявся, який враг торжествував?... У панотцевій господі, де було затишно й погідно, мов по шовку ступаєш, і пахло, як у церкві, — воском, і проскурами, й старими книгами, і ще чимсь сухим і гарним, наче зіллям яким, звук, правда, одступивсь: причаївся, тільки вона знала, що надворі він знов на неї чигатиме, — там уже вечоріло, уже й місяць зійшов, у вікно було видно — повний місяць, жовтогарячий, як жар, лиш поточений злегка пасмугами тіней у тім місці, де брат брата підняв на вила, і щойно тут Ганнуся нарешті зрозуміла, про що їй направду розходилося, коли мчала без намислу до панотця, мов оглашенна, прихопивши для годиться по мірці пшениці й меду, ніби дійсно на сестрині заручини зібралася прохати! — і спиталася в панотця, що як же так, панотченьку, — було собі два брати, Каїн і Авель, одного батька-матері діти, не від роду ж ім було приділено, одному статися жертвою, а другому вбійником? Вже ж що ні, відказав панотець, чоловік сам вибирає, по Божій дорозі йти, чи по диявольській, — так-то воно так, панотченьку, тільки ж і Святе Письмо каже, що то Бог уперве глянувсь на Авеля і на жертву його, а на Каїна і на його жертву не глянувся, а чи ж Каїн над своїм плодом не так само, як і брат його, гарував, може, й рук не покладаючи? Чи ж йому не кривдно було, що Бог його працею знехтував, а Авеля злюбив? — вона ще замірялася додати, лиш

завагалась, не вміючи того одразу поправно вбгати в слова, — що, може, Каїн і нестак пімститися братові хотів, як направити вчинену йому від Бога кривду: не супроти братові вила піднімав, а Богові давав до знаку, що порушена Ним у світі рівновага, — ніби сам узявсь наступити на другу шальку терезів, — але панотець і без того видимо загнівався, насварив її за богозне-важні речі, велів прочитати на ніч десять отченашів і десять богородиць, і вже як відходила, поцілувавши його в руку, на порозі сливе, прояснівши, сказав, наче самому щойно свінуло: то ж то й ба, що Бог бачив Каїна, який він є, ото й учинив спит його гордині, понизивши в очах брата його, а той, замість покаятися, поліз із Богом за барки братися, то й скоїв такий смертний гріх, що не буде йому прощення повік-віку, — місяць із двома братами підбився вгору і мовчав звідтіля, заливаючи яскравим, хоч голки збирай, а хоч письма слебізуй, світлом — відкритий з дверей ґанок і стежку до воріт, і Ганнусі раптом знов стислося серце, як було вже раз над ямою з забитим, — тою самою необорною, тоскною мукою, яку мусять відчувати — хіба приречені на страту та непрощенні грішники: панотче, мало що не зойкнула благально, панотченьку мій солодкий, скажіть же мені, чому зглянувсь Господь на Авлеву жертву, а на Каїнову не зглянувсь? — Ну от, розвів панотець руками, вже не сердито, а радше буркотливо, як на нерозумну дитину, я тобі — образи, а ти мені — гарбузи, — і наостанці вицілив на неї пальця, мов на торгу доважував: і десять "Вірую"!...

...Завернувши в третю вулицю — а видно було, далебі, як удень, лиш чомусь на диво безлюдно, тільки з дальнього кутка долинали голоси й вибухи сміху: парубки й дівчата збиралися на колодки, і Оленка, певно, з ними, засватана та пишна, — Ганнуся стала як укопана: просто їй із-під ніг пороснуло в очі сяйвом, мерехким розсипом іскор, аж скрикнула з зачудування, — на дорозі, в поросі лежав, розповившись плазом, гейби на ярмарковій ятці красувавсь, широкий та розкішний парубочий пояс — вилискувавсь проти місяця коштовним шовком, рясною грою золотих, як лелітки на воді, китиць, таких зблизька пушистих, що рука сама тяглася їх попестити, — гов, це ж хто потрапив упустити серед вулиці таке добро, та тут із півштуки найдорожчого краму пішло, на цілу спідницю стало б! — крім Дмитра, більш ні на кого було й подумати, тільки й

Дмитрові пояси, навіть найсвяточніші, проти цього були що півень проти павича, — обережно, затамувавши подих, торкнулася Ганнуся делікатної тканини (запекло при тім, мало сліз не викресавши, далекою згадкою, як колись, ще повною сподівань дівчинкою, так само голубила в пелені крамні бинди, що батько привіз із ярмарку: тату, тату, чи я ж вам не дочка!), — і на той дотик усе в ній зненацька зайшлося, ніби чиясь тепла рука владно й ніжно зворухнула утробу: пояс одчувавсь як живий — прохолодний, але водночас мовби розпашілий ізсередини, як її власна шкіра після купелі, — з рвач-ким схлипом насолоди Ганнуся втопила в ньому лице, а тоді похапцем, озирнувшись, чи ніхто не бачить, згорнула й укинула за пазуху, засміявшись — уперше за багато днів! — од пролитого на груди, як вода, лоскоту свіжости… Удома вона чогось не стала хвалитися знахідкою, навіть матері змовчала, — хутенько попорала начиння, постелилась і лягла, тайкома тицьнувши пояса під подушку, — так і заснула на лаві під вікном, не встигши проказати не то десять отченашів, а насилу одного подужавши вимовити, — дуже вже її розморило, і сонна рука заклякла під подушкою, тримаючи в пальцях тяжкі й пушисті водночас китиці́дармовиси.

Прокинулась раптово, аж сіла на постелі: що таке?! Темно було, стояла тиша, але якась мов набрякла, — і тут під вікном, зараз-таки опостінь, коротко заїржав, наче реготнув, кінь — Ганнуся зрозуміла, що на цей звук вона й обудилася: одчини, озвався незнайомий голос, владний і ніжний, до кісточок проймаючий золотим приском, — чоловічий голос, густий і глибокий, але звідки йшов?… Одчини, Ганно-панно, оддай мого пояса, а коли не оддаси, мусиш мені за дружину стати, — Ганнуся затремтіла цілим тілом чи то з жару, чи з холоду, наче от-от мала розсипатись передзвоном, ряхтінням золотих леліток, гойдливих китиць, що вгору-вниз лоскотали по хребту, — от такого, власне щось такого й мусило їй приключитися, на щось таке вона й чекала від самого малечку, оце ж, нарешті, й воно, її вигра́ний жереб, королівська заплата! — хто ти, покажися, спитала, відтуливши віконницю, хоч у глибині душі вже твердо знала: хто б не був, то й є її доля, — у дворі грав проти місяця, зміями вигинаючи шиї, четверик

вороних, як глупа ніч, коней, і на їхньому тлі одрізнилась, наперед подаючись, аж під небо висока, аж місяця заступила собою, так само чорна чоловіча постать, дихнуло вогнем уже зовсім близесенько, вже попід серце, скрадливо, ніби цілий світ їй шептав в одну душу: одчини, Ганно-панно, будеш моєю, вкупі зо мною пануватимеш, бо ти того варта, а показатись тобі покажусь, коли перша мені покажешся, — Ганнуся ще й руки не витягла сягнути засувки, як вікно розчинилося, мов з нетерплячки, саме собою, — навстіж, і ту ж мить гарячий вихор підхопив її, обпалив-заполонив усеньке тіло до найпотаємніших закапелків, трубою здувши з неї сорочку вверх попід стелю, і, заки встигла злякатися чи й затулитись, — бо ж це вперше вона показувалась комусь іншому такою, якою досі тільки сама на себе милувалась, журячись, кому ж то така краса дістанеться, — заки потрапила охнути, відчула, що такий самий гарячий вихор здіймається і в ній — назустріч, здавалося, безлічі дужих, як кремінь, чоловічих рук, що всі нараз її місили, тільки не грубих лаписькок, як Дмитрові, а таких, попри всю болючу міць, чулих, мов на кожному пальці мали по лоскотливому язичкові, і вона топилася в тих руках, як віск, умліваючи й перетворюючись на єдину готовність — увібрати в себе разом усенький світ, — і світ і ринув у неї зненацька, твердим, аж гострим, аж вона закричала, таким крижаним холодом пойняло нутро — ніби вхромилася в неї навиліт крита пекучою бляхою церковна дзвіниця, і на тій дзвініці вона з свистом шугонула вгору, в наскрізно дзвенячу відлунням власного крику чорну пустелю, якимсь відпадаючим окрайчиком себе колишньої встигши подумати, що оце ж і є смерть! — і вже її не було, тільки замерехтіли-закрутилися довкола зірки, переплутуючись, як світляне волосся, вогненними хвостами, і не було більше болю, а тільки несамовите, скажене, до білого розжарене блаженство знову, і знову, і знову прощатися з душею — ніби ціле сонмище мала тих душ, — ще проносилися в міжзоряному вихрі якісь обличчя, одне з них ужалило на льоту чимось мовби знайомим, та саме як готова була його впізнати, той-таки голос виразно вимовив усередині неї: ну, годі, — й пустеля стрімко подаленіла кудись з ущухаючим дзвоном, а Ганна-панна розплющила очі в себе на постелі, хоч постелі, власне, не було, сам сторчма здиблений білий вихор, над яким знай пір'я з подушок кружеляло, опадаючи, ніби в тому вихорі щойно наклала

головою сотня вояків, — а поруч із нею лежав, розпластавшись голим на цілий велетенський зріст, і, здавалось, світився в пітьмі кожною рисочкою найдосконаліший чоловік, на чий вид мала б сконати на місці, провалившися в божевілля, будь-яка людська уява. Щось непомисленне, неймовірне й моторошне було в тім, що приступний звичайним смертним очам чоловік годен бути таким прекрасним, — щось, хіба лиш бляклим натяком звідане нею раніше, коли з солодким жахом убачала в кшталтах власного тіла чашу з Святими Дарами, тільки тоді їй здавалося, мов на дні того провалля, куди отак упівока ледве важилась глипнути й зараз-таки одсахалась, отворено, й грають сліпучим світлом, райські брами заживоття, — і ось вона була, краса, таки правда що сліпуча, мов шкіру з тебе здерто на сам вид, та тягло від неї — застиглим, мов навіки, холодом: тою самою тоскною, безберегою, як море, передсмертною мукою стратенця, що вже скілька разів миттєвим стиском підсисала їй серце, а тепер простяглась перед нею втілена навіч, не обійдеш-не об'їдеш, — і, втупившись безживним зором у червоні плями свого дівоцтва на розорених перинах, вона зрозуміла, що цієї ночі стала за жінку найнещаснішому чоловікові на світі.

І тут запіяв півень — і в змиг ока постіль її спорожніла, навіть подуву тепла по тому величезному тілові не зоставивши, а Ганнуся провалилася в сон, як у глухий колодязь без сновидінь.

Цілий день потому вона стоконилася мов сновида, відчуваючи тільки, як сочиться пасокою, аж по ногах їй тече, розкутурхана вночі утроба, — а на ніч він з'явився знову, вже без стуку й без знаку, як по своє: щойно стала засинати, як почула коло себе в темряві знайоме дуже тіло, і подалась так само тілом — без тями, як масло під ножем. Вони знов кохалися до світа, і жодному не було задосить, бо за цим разом у Ганнусі обудилося щось нове: спрага, яка, що більше її вдовольняєш, то дужчою робиться, — трохи це було подібне до солонкуватого, як залізна клямка, посмаку крови з колись — як давно те було? — прокушеного Дмитрового підгорля, лиш то було в устах, а це в цілому єстві, й таке невтоленне, що заступало собою геть-чисто все — вся її дотеперішня сила, скупчившись, обернулася на цю прибутну,

чорну спрагу, в захланних водах якої обоє ніяк не могли накупатися: царице моя, шепотів він, раз за разом виймаючи з неї душу, княгине, тисячу літ не мав такої, як ти, — саме те, що вона й прагла почути, що тільки й могло загодити її дотеперішню уразу на людей, котрі вперто тислися міряти її на свою мірку, а як вона під цю мірку не стала, настерлися, в далебі що безмірному вбожестві своєму, її зневажати, — а його цілющі слова не лише повертали їй себе, вони немов цілий світ, з усіма людьми, що в ньому були, є і будуть, вергали їй до ніг, і тим найдужче зближалися на подобу отої невідомої пісні, складеної їй на ясу, про котру завше мріяла, що колись таки її почує, — кажи ще, просила в нього, чи, може, просила її спрага, якій уже мало було самої тілесної розкоші й вона затоплювала собою, як паводок навесні, сусідні вгороди, — і він казав, на різні способи, словами й без слів, — і так з ночі в ніч. У своєму денному заціпенінні — бо вдень вона тепер жила єдино чеканням ночі, сливе ні на що круг себе не вважаючи, ото хіба кришку бентежачись неспинною течею між ноґами, яка, стид сказати, страшенно дражнила собак: варт було на крок піткнутися за поріг, як вони заходились валувати по цілій околиці, а то й гирилицею бігли за нею, нюшкуючи, мов за сукою під час тічки, — отож у тій напівнепритомній яві, котра дедалі менше здавалась їй явою порівняно з тим, що коїлося ночами, вона якось ані разу не спромоглася подивуватись, чом ніхто в хаті нічого не чув — таж таке тирло й мертвого б мало обудити! — проте ніхто не будився, ніхто нічого не завважив, хіба лиш Оленка нарікала, що їй стали снитися лихі сни, та Марія бідкалася, що Ганнуся так раптом змарніла — а диви, які підкови під очима, й сама аж чорна з лиця, чи не занедужала, крий Боже, — і, не ймучи віри власним очам, з острахом дивилась, як на Ганнусі починає буйно кучерявитись волосся — по цілій голові, так що вже й не розрізнити було родимої місячної мітки, — ти б, доню, пішла десь розважитись, між дівчата абощо, — доня дивно, по-собачому, пригинала у відповідь голову й вищиряла зуби — мов от-от заскавулить. Трохи опритомнювали її хіба запахи — головно ті, густі й червоні, од яких рот сповнювавсь солонкавою, із залізним посмаком слиною, — тим опритомнювали, що з новою силою прокидали в ній ненатлу і всепоглинущу нічну снагу: на другім кутку кололи кабана, мати зарізала

зозулясту курку, що ополудні зненацька, прости Господи, заспівала півнем, їй самій прийшла місячка, в сусідів через дорогу обродинилася невістка — в цьому останньому випадку вона зазнала такого несамовитого збудження, аж мусила втікати в садок і качалася там по траві, щоб тільки не кинутися до них у хату й не припасти до породіллиної постелі, вхлебтуючи-всьорбуючи все живе, гаряче й червоне, — вночі все було інакше, тобто так, як і має бути, тільки вночі ця її нова сила й була до речі: прийшов, слава-тобіГосподи, шепотіла вже й нестак радісно, як із полегкістю, зачувши його коло себе, — але він зараз же немов даленів, захмарений і невдоволений: чому за те, що я прийшов, славиш Бога, а не мене? — вона й сама подивувалась такому очевидному, і як ото досі не завваженому, безглуздю: ба й справді! — а він провадив далі: чи ж не твоїй сестрі випадає Його славити, чи ж не їй Він прияє куди пак щедріш, ніж тобі, хоч вона проти тебе стільки варта, як жменя піску проти жмені злота? — як од лихоманки, затремтіла вона од щастя вперше по-справжньому почути збоку власні думки сказаними вголос: але ж чому так, зойкнула в передчутті відповіді, якої досі не домоглася — ні од панотця, ні од матері, ні од кого в світі, і яку марне силкуючись намацати, знай сліпо товклася лобом у невидимий мур, а тепер він обіцяв їй визвіл, і вона потяглася до нього цілою душею, начеб разом оберненою на одні розкриті отвором жаждиві, спливаючі соками нетерплячки вуста, — вхлипнути ту відповідь, якою б не була, — і відповідь продудоніла, як у тулумбас ударив, і, замість сподіваної волі, відлунила в ній — необорно тоскною пусткою заглади: хіба ж ти не знаєш, що тільки нікчемним своїм сотворінням Він і прияє, тільки вбогі духом Йому любі, а найліпших і найдужчих, найвиборніших, як діаманти в земній короні, — знай гонить, і понижує, і тавром проклінним назначує од малих своїх, бо боїться, коли б царства не перейняли Йому? — мусить бути цьому правда, з зусиллям відгукнулась вона крізь пустелю туги, відразу приклавши сказане і до себе, й до нього: зле бути найліпшою! — отже ж, додала нагадавши, і в пісні співається — найвищому деревоньку вершок усихає, — вже ж що правда, кому, як не мені, знати, до мене-бо належать добірні душі, тільки я знаю ім скласти поправну ціну, тільки я потраплю ім дати те, чого направду вартують, — вона гірко посміхнулась, трохи подражнена цими, ярмарковими якимись,

нахвалками, бо ж сподівалась від нього щирішої розради: що ти все — я та я, ти ж і сам, небоже, оно який нещасливий? — він сикнув, мов зітхнув, аж на неї війнуло сірчаним духом паленизни — духом досади й розчарування: чимось, відай, дозолило йому це співчуття, якого вона досі не важилась виявляти, — ох і зіллячко ж ви, жонота, гаразд, хоч один є певний спосіб вас узяти, — і вже засопів вогнем, побіг по її тілу трепетливими, пестливими язичками, лаштуючись акурат до того способу вдатися, — і тут вона попросила хрипнучи, бо голос їй нагло закам'янило страхом так навічно в тій стратенчій пустці й зостатися: забери мене в царство твоє, хочу вкупі з тобою княжити, чи ж не на те ти мене обрав за дружину, ще тоді як червоного пояса підкидав у дарунок? — тим поясом вона вдень пов'язувала стан під сорочкою, щоб повсякчас відчувати на собі коханцеву присутність, — не журися, врадувано пообіцяв він — досить легкомисно, як їй видалося, міг би при такій оказії й урочистішим бути, — іно слухайсь мене, і я сповню всі твої бажання, — і зараз же й ринувся сповняти, ревно, як піп до молитви, одое за другим, без передиху — аж доки не запіяв півень, і її зміг, як завше, короткий і мертвий уранішній сон.

Але сказане слово таки запало Ганніпанні в душу: тільки нікчемним своїм сотворінням Він і прияє, тільки вбогі духом Йому любі, — і жевріло в ній, на все інше погашеній, запаленою скіпкою, розгоряючись каламутним, маслянисто-івким, жовтявим світлом ядучої обиди: чому цей світ мав би належати до Оленки?… Бо саме до неї він невдовзі й збирався належати — осінь стояла тиха, прозора, як сльоза, вже одбули заручини, а на Покрову мали гуляти весілля, й Оленка ходила по селу, скликаючи дружечок, — не ходила, а пливла павою, очі сором'язливо спущені долу, наче цілком одступала людям змогу милуватися зі сторони своїми правно винагородженими цнотами, показуючи власну до того непричетність і навіть аж ніби несилу свою, такої молодесенької, стільки витримати скупченої на собі уваги, просто тобі — пособіть, люде добрі, коли ласка ваша, — то ласка звідусюди й сипалася на неї дощем: славна молода, казало старе й мале, і навіть ті, хто мав би зизим оком на ню дивитися, що так тишком-нишком узяла та й урвала з-перед носа всім дівкам найкращого на селі парубка, теж поодм'якали, примирились

і пробачили, й рихтувалися спустити свій запал, на всю губу погулявши на багацькім весіллі, — трохи не в кожній хаті йшли якісь приготовини, біднячки, й ті перетрушували скриню, перевіряючи, чи не сточила до решти міль єдину сорочку тонкого полотна, бережену про рокове свято, — хто справляв нове, хто латав старе, а Ганна-панна ростила в собі свою жовтим світлом горючу обиду — як мати годує груддю дитя, ворогам на розправу, як її саму ростила мати з своєі обиди, хоч і не такої великої, — з думкою про відплату.

І настала неділя — остання Оленчина дівоцька, на другу суботу прохано вже дружок на дівич-вечір, — вставши вранці, Ганнуся почула якусь зайшлу в собі переміну: її обида ствердла й звузилася на тонке жало, що вогнем пекло під грудьми, і незмога було дихати, доки його з себе не викинеш. У миснику вона намацала нагостреного ножа — і аж застогнала з полегші, провівши подушечкою пальця по прохолодному, як давно забутий підземний подув джерельної води, сталевому лезу, — не стримавшись, лизнула: посмак був зоддалеки знайомий, але прісний, блідий, мов вияловлений, — бракувало йому духу живла, як соли до страви: ходімо, сестро, по ягоди, — звернулася до Оленки, — та які ягоди, хіба жартуєш, вересень на порі, — підіть-шдіть, прогуляйтеся, пожвавішала и мати: їй знову снився дід, і якось тяжко недобре, інакше, ніж звичайно, а до того ще й сусідський хлопець, родом придуркуватий, стривожив, прокричавши вранці через тин радісно, наче молодий півник: тітко, тітко, а до вас уночі змій у комина влетів, такий, як зірка хвостата, я сам бачив! — звісно, мале, ще й безклепке, лепече, прости Господи, що слина на язик принесе, але на серці ще невпокійніш зробилось, а що недільний сон, всяк знає, чинний лиш до полудня, то вона й зраділа нагоді на той час випхати дівчат із хати, — адіть, яка теплінь стоїть, хочби й суницям на новий плід впору, а як не ягід, то грибів наберете, — Оленка згодилася, хоч і знехотя, і козубок прихопила найменший, для годиться, — явно заміряючись нестак уклонятися кожному кущеві, як полежати в холодочку, поки Ганнуся уви-хатиметься, — від часу заручин у ній проклюнулася нова, вже подобаюча радше на молодицьку, ніж на дівоцьку, статечність і гідність.

Ганнуся й справді ринулась увихатися, як навіжена, щойно вступили до лісу, — раз, що потребувала руху, бо пекло під серцем, пік на тілі молодецький пояс, та й ціле тіло пекло вогнем, як незагоєна рана, не було на нім ані плямочки, на якій не чула б пашіння нічних вуст, і з того зоставалось — або верещати вереском до неба, самій себе за руки гризучи, аби лиш виповнити зяючу порожнечу нутра хочби й своїм власним м'ясивом, або гнати й гнати наперед очманіло, з лютою силою розгрібаючи чагарі, мало не з корінням кущі вириваючи, обдираючи до крови шкіру, бо з кожним спалахом болю, що проступав назверх соковитою, як спіла ягода, — інших ягід не наверталось на очі! — темно-червоною краплею, на мить немов попускало, немов розвиднялося з того жовтого, як гнила пасока, туману, що застував зір, — підліском раз у раз тріщало, ніби хтось за нею йшов, хтось не спускав її зо сліду, і то, звичайно ж, була Оленка, хто ж іще висів на ній ціле життя й висітиме довіку, навіть на своє господарство забравшись, — ге, тоді й поготів: не здихаєшся, не видереш з корінням, як оцей Петрів батіг, із думки, з серця, вічно гнитиме в ній, ширячи каламутно-жовтявий я дух переможної несправедливости, — а не бути ж цьому! — скрикнула вголос, вихопившись на галявину, де Оленка вилежувалась на літеплім, останнім у році сонечку, прикривши лице лопухом, мов пані яка, щоб не взялося смагою, — і мов сам собою виплигнув ніж із дна козубка і притульно вклався в руку, даючи опертя, і останнє, що вбилося в тяму із раптом побурілого, нагуслого в очу туману, був Оленчин погляд, як випростувалася, скидаючи лопушину, — такий поблажливо-зверхній, як звичайно до сестри, такий невразливо-здивований, мовляв, ще чого? — він зненацька зломився, бризнувши назустріч — холодним і живлющим, як кринична вода на опечене тіло, жахом, і розкішшю, сливе такою ж пронизливою, як у нічних шаленствах, було — вгородити ножа просто в дишуче теплом, щільне, а проте як же піддатне ножеві тіло, що стенулось уздовж короткою судомою (і ця хвиля опору теж була розкішна!) — і обм'якло, а натомість вальнув у ніздрі, сласно забиваючи пампороки, хоч пий, хоч купайся, — масний, живлющий, гарячий червоний дух, — мов цілий світ разом, нарешті, відчинився — і ринув назустріч Ганніпанні, аби напоїти її невтоленність, і, потрясаючи над головою скривавленим ножем, п'яна, аж точилася, од такого

обрушеного на неї багацького — багатше не буває! — весілля, вона крикнула в зашморгом розкручене вгорі небо, що посвистіло невідь-куди, теж, либонь, від жаху, пірвавши, як смерчем, за собою крони дерев, — до Того, Хто там сидів, ніколи не даючи зазирнути собі в лице, і луна її переможного реготу застугоніла лісом, мов гук невидимого війська: а шоб знаві…

…Додому Ганнуся прибилася аж смерком — Марія вже місця собі не знаходила, знов прибігав од сусідів дурень — запевняти, наче бачив під лісом білу сучку з закривавленою мордою, та таку, тітко, страшну! — аж у поли вдарила, як дочка стала перед нею, розчіхрана, з роздертою пазухою, з листям у волоссі, без кровиночки в лиці, — а Оленка ж де, першим озвався батько, — а я звідки знаю, стиха шелеснула Ганнуся порепаними, мов кора, губами, — або я їй сторожа?… Кинулися по знахурку — виливати переполох, вихром промчала по селу чутка: дідову й бабину дочку хтось у лісі напав! — з кожної хати пішло по мужчині, до півночі шукали-кликали зі смолоскипами, розбрівшись вервечкою між дерев, але нічого не знайшли: як у воду впала Оленка. А десь опівночі зненацька зібралася гроза, яка й серед липня нечасто випадає, — зашугали, мовби з рукава сипонув, вогняні літавиці, затріщало й розкололося в небі, застогнало під землею, і за ревом стихій, за напірним періщенням дощу півкутка почуло — свят, свят, свят! — як закричала Ганнуся, — нелюдським, смертним криком божевільної розкоші, за якою кінчається все живе, а зостається хіба місячним сяйвом заллята нескінченна пустеля, — ніхто ніколи не чув такого голосу, і Ганнусиного власного теж звідтоді ніхто не чув більше: по тій ночі замовкла дівчина, як урекло, і ні знахурки, ні ворожки, ні панотець із кропилом не годні були очутити причинну. А ще невзабарі побачила Марія, що Ганнуся тяжка: виглядало, наче того самого нещасливого дня й завагоніла.

Навесні проходила селом чумацька валка — і до Василя з Марією кіль-коро чумаків переночувати попросилося, прочувши по людях, що в хаті не-завізно — тільки старий, та стара, та на печі причинна дівка непорожня, — хто би при такій оказії не зрадів чесній беседі, та ще й з

чужодальніми гостями, світовими й бувалими, що, либонь, і за ніч не переказали б, чого по далеких українах набачилися, — але такої чудасії, пане господарю, як коло вашого села, Бігме, нігде не приключалося, похопився з своїм глеком на капусту молоденький чорнявий чумак, якому тільки-но-тільки вус засівався, тож міг би й помовчати, коли старші слово мають, одначе старші й собі згідно закивали головами, вже ж що правда сьому, а покажи-но, парубче, тую сопілку, — акурат на підступах до вашого села, пане господарю, попід лісом, за фигурою на розхресті назирив хлопака калиновий кущ і витяв собі сопілку, а вона, чуєш ти, людським голосом обізвалася — а ке лиш її сюди! — з нами сила хрещена, перелякалася Марія, що саме пряжила яєшню на вечерю, що-бо ви таке, панове молодці, кажете, не треба того грання, і так доволі нам біди в хату! — і на пательні теж сердито зашкварчало, погрозливо запахкав вогонь, і війнул'б сизим, сірчаним чадом, але молодий музика вже тримав сопілку в делікатних довгих пальцях і, щойно притулив до губ, в хаті тонко, сливе по-дитячому жалібно заспівало Оленчиним голосом: помалу-малу, чумаче, грай, не врази мого серденька вкрай, мене сестриця з світу згубила, в моє серденько гострий ніж устромила, — дитино моя! — здавалось, водночас зойкнули батько з матір'ю, хоч насправді всі поніміли так, що почув би, як у Києві задзвонили до вечерні: коло печі, прихилившись до комина, як молода на сватанню, стала Ганнуся — в самій сорочці, віддутій на череві, розхристана, простоволоса, з чорно запалими вглиб очима, з яких аж немов потріскував жар, вона посміхалась — уперше за цілу зиму, тільки так чудно, що всім мороз пішов попід шкіру: не був то посміх божевільної, кожен би заприсягся під ту хвилю, що ця жінка більш ніж притомна, бо не тільки гаразд тямить, що діється, а й бачить за тим іще щось, для інших невидиме, і таке, від чого замовкла сопілка, випавши з рук молодому чумакові, — але, тремтячи на тілі, як старий дід, немов дійсно водномить зостарівшись, підбирав її Василь, і сльози безгучно текли йому по щоках, коли знову вголос заплакала Оленка: помалу-малу, батеньку, грай, не врази мого серденька вкрай, — а Ганнуся посміхалася все ширше, от-от заговорить, — помалу-малу, матінко, грай, — і нарешті засміялася, сплеснувши в долоні: а справдилося ж, скрикнула низьким, захриплим голосом, наче ворон влетів у хату, —

справдилося, не збрехав, — і вже не стримуючись реготалася, обіруч ухопившись за кругло віддутого живота, що танцював при тому, ніби в ньому не одне дитя. а ціле кишло бунтувалося: мамо, мамо, оце ж мені пісня, якої ніхто не мав споконвіку, оце ж моя слава в князеві моєму, сповню, прирік, усі твої бажання, іно мене слухай, — і сповнив же, сповнив, не скажеш — збрехав! — ридма заходилася реготом, не в змозі себе погамувати, вже не дбаючи, як пристало б її станові, що може вередитись та розсипатись завчасу, лиш раз за разом повторюючи те саме: сповнив, не збрехав, — доки один із чумаків не оханувся й, підступившись, не одважив біснуватій поличника, — вона зараз же вмовкла, вхопившись за щоку й тупо дивлячись перед себе, а тоді сказала найпритомнішим на світі голосом, показуючи на чумаків пальцем: а вони — всю неправду розкажуть, так і піде світом гуляти, — і з тим лягла на полу, притримуючи живота, та вже й не вставала.

Треба було послати по залогу — бо ж, сповна вбійниця розуму чи ні, а лиходійство є лиходійство, і нікому вже не випадало сумніватися, що тоді між сестрами в лісі направду сталося, — то й послали, але коли прийшли закувати в пута, стовклися всім миром на подвір'ї, нетерпляче юхтячись і сопучи, спинаючись зазирнути, задні переднім, почерез голови, — в хаті було порожньо, тільки на полу зостався довгий капарнии слід — мов смоляним віхтем черкнуло. Щезла бабина дочка — чи втекла, чи так розточилася, чи, може, й досі блукає десь по безвинах місячними ночами.

Фельдафінґ, вілла Вальдберта, лютий — березень 1999 р.